

การสืบสาวประวัติศาสตร์ของวาทกรรมความเป็นพลเมืองข้อมูล Genealogy of Data-Citizenship

อรุณทัย วรรณถาวร¹ Arunothai Wannataworn

Received: 10 May 2020, Revised: 29 October 2020, Accepted: 23 November 2020

บทคัดย่อ

การสื่อสารวาทกรรมเกี่ยวกับข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) แพร่หลายกว้างขวางในแวดวงที่หลากหลาย องค์กรสาธารณะต่าง ๆ เริ่มสนใจนำข้อมูลขนาดใหญ่ มาใช้วิเคราะห์เพื่อกำหนดขับเคลื่อนนโยบาย มีการจัดเก็บ บันทึก และใช้ประโยชน์จากข้อมูลเชิงลึกด้านต่าง ๆ ของทั้งระดับปัจเจกแต่ละบุคคล และระดับสังคมอย่างกว้างขวาง วัตถุประสงค์ในยุคดิจิทัลเป็นทั้งผู้ผลิตข้อมูล (Data) ผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และเป็นผู้ที่ถูกเฝ้ามองผ่านตาต้าที่ตนผลิต หรือกลายเป็นพลเมืองดาต้า (Data-Citizens) บทความครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะอาศัยวิธีทางวิพากษ์ (Genealogy) เพื่อสืบสาวสาเหตุทางประวัติศาสตร์ของวาทกรรมความเป็นพลเมืองข้อมูล (Data-Citizenship) ผ่านกรอบการวิเคราะห์อำนาจ (Power)

¹ อรุณทัย วรรณถาวร นิสิตหลักสูตรนิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Arunothai Wannataworn, Ph.D Student in Communication Arts, Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เลขที่ 254 ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร 10330

Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University, 254 Phayathai Road, Wangmai Subdistrict, Pathumwan District, Bangkok 10330

Corresponding Author E-mail: sindy_comment99@hotmail.com

ชีวอำนาจ (Biopower) ชีวการเมือง (Biopolitics) การทำให้กลายเป็น
องค์ประธาน (Subjectification) และการทำให้กลายเป็นวัตถุ (Objectification)
ของ Michel Foucault บทความแสดงให้เห็นว่า เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไทย
3 เหตุการณ์ เป็นเงื่อนไขการก่อรูปพลเมืองข้อมูล ได้แก่ การจัดทำทะเบียนราษฎร์
ในประเทศไทย การพัฒนาการเก็บข้อมูลทางจิตวิทยาเพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมมนุษย์
และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ผลการวิเคราะห์
ชี้ให้เห็นพลวัตการเกิดขึ้นของวาทกรรมความรู้เกี่ยวกับการจัดเก็บและใช้ประโยชน์
จากข้อมูลของพลเมือง และรากเหง้าที่หลากหลายของความเป็นพลเมืองข้อมูล
อันเกิดจากรอยแยกและสิ่งผสมรวมจากแต่ละองค์ประกอบที่ต่างมีประวัติศาสตร์
ของตนเอง มารวมอยู่ด้วยกันในช่วงเวลาปัจจุบัน และเงื่อนไขเหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่ง
ในเครือข่ายของอำนาจที่สร้างสรรค์ และบงการมนุษย์

คำสำคัญ: อำนาจ, วาทกรรม, พลเมืองข้อมูล, วงศาวิทยา, มิเชล ฟูโกต์

Abstract

Big data discourse is widespread in many fields. Public organizations are starting to be interested in using big data for analysis in order to drive policies. There are many collections, recording and utilization of insight information from various aspects of both individuals and society. Subjects of the digital age are both the producers of data from their daily activities and the objects being watched through the data that they produce. In other words, they become data citizens. The purpose of this article is to use genealogy to investigate the history of data-citizenship discourse. The framework of the analysis is from Michel Foucault's concepts of power, biopower, biopolitics, subjectification and objectification. The article suggests that three Thai historical circumstances are major conditions for the formation

of data-citizenship Including the registration of citizens in Thailand, the development of psychological data collection for human behavior analysis, and the development of information technology infrastructure. The results show the dynamics of the discourse and knowledge about the collection and utilization of Thai citizen data. The article offers diverse roots of data-citizenship arising from historical ruptures, and articulations of different components that have their own history and become our present. All of historical conditions become part of a network of powers creating and manipulating human being.

Keywords: Power, Discourse, Data-Citizenship, Genealogy, Michel Foucault

บทนำ

นานนับทศวรรษในทัศนะแบบรัฐระบบราชการ (Bureaucracy) อันเป็นผลพวงจากโลกสมัยใหม่ได้ครอบงำภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจและเอกชน โดยพึ่งพิงการจัดเก็บข้อมูลทางสถิติและตัวเลขเพื่อเป็นฐานในการวิเคราะห์ ออกแบบ และกำหนดนโยบายขององค์กร ทว่า จากแต่เดิมที่การจัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลต้องอาศัยต้นทุนและเวลาอย่างมาก บัดนี้ กลับทำได้อย่างสะดวกรวดเร็วด้วยต้นทุนที่ต่ำกว่า เพื่อได้ข้อมูลที่มีลักษณะเชิงลึก มีรายละเอียดมากขึ้น และแม่นยำยิ่งกว่าเดิม

ผลจากการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสื่อสารสารสนเทศอย่างก้าวกระโดด และการนำระบบคอมพิวเตอร์มาใช้อย่างแพร่หลายทั่วทั้งสังคม (Computerization of Society) ทำให้การจัดเก็บข้อมูลยิ่งง่ายดายขึ้น กิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ทั้งการซื้อขาย/ชำระเงินในห้างสรรพสินค้า การสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ การใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ ฯลฯ ได้สร้าง บันทึก และจัดเก็บข้อมูลเชิงลึกของพลเมืองแต่ละคนอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทั้งข้อมูลรูปภาพ เสียง ข้อความ ภาพเคลื่อนไหว

จนมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นอย่างทวีคูณ กลายเป็นข้อมูลขนาดใหญ่ หรือบิ๊กดาต้า (Big Data)

ข้อมูลขนาดใหญ่ กลายเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญที่นักวิจัย นักวิเคราะห์ นักการตลาด นักวางแผนนโยบาย ฯลฯ นำมาใช้วิเคราะห์โดยอาศัยเทคนิคต่าง ๆ เช่น สถิติ ปัญญาประดิษฐ์ จนก่อให้เกิดความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย เช่น เพื่อออกแบบบริการสาธารณะให้ตรงกับประชาชน เพื่อวางแผนสื่อสารการตลาดให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย ดังที่คณะกรรมการการยุโรปยังกล่าวถึงข้อมูลขนาดใหญ่นี้ว่า (Rieder & Simon, 2016: 2) เปรียบดัง “ชุมทรัพย์น้ำมันในยุคดิจิทัล” “การปฏิวัติอุตสาหกรรมยุคถัดไป” “ทองคำ” และเป็นกุญแจสำคัญที่จะทำให้ “การเล่นเกมเปลี่ยนไป”

วาทกรรมเกี่ยวกับการจัดเก็บและใช้ประโยชน์จากข้อมูลของพลเมืองแพร่หลายทั่วสังคม ยกตัวอย่าง โครงการ Data for Good ของกลุ่มนักวิชาการด้านวิทยาการข้อมูล (Data Science) ในต่างประเทศ เพื่อนำข้อมูลที่จัดเก็บได้มาใช้ประโยชน์ต่อสังคม เช่น นำข้อมูลการชำระเงินของพลเมืองที่ใช้บริการขนส่งมวลชนผ่านบัตรชำระเงินของบริษัทตัวแทนมาพัฒนาระบบขนส่งมวลชน (Neff et al, 2017: 88) ส่วนรัฐบาลไทยก็อ้าแขนรับวาทกรรมใหม่นี้อย่างยินดีปราศเช่นกัน เช่น จัดตั้งสำนักงานรัฐบาลอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Government Agency: EGA) ทำงานร่วมกับศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC) และกรมทางหลวง บันทึกข้อมูลการจราจรกรมทางหลวงจากกล้องวงจรปิดและข้อมูลจากจุดสำรวจปริมาณจราจร เพื่อวิเคราะห์สภาพการจราจรออนไลน์แบบเสมือนจริงแก่ประชาชน และแก้ไขปัญหาการจราจรในประเทศ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2559: 6-8) หรือ การอาศัยข้อมูลขนาดใหญ่เพื่อประมวลผลว่าประชาชนไทยคนใดบ้าง ควรจะได้รับสิทธิเยียวยาเงิน 5,000 บาท ในโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” ซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อเยียวยาผู้เดือดร้อนจากสถานการณ์การระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19)

วาทกรรมใหม่นี้เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดเก็บ บันทึก และใช้ประโยชน์ข้อมูลเชิงลึกด้านต่าง ๆ ทั้งในระดับปัจเจกแต่ละบุคคลไปจนถึงในระดับสังคมรวม มีการตั้งข้อสังเกตว่า พลเมืองในยุคดิจิทัลเป็นทั้งแรงงานผู้ผลิตสินค้าดาต้า

(Fuchs, 2014: 57-58) ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว จากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และการเข้าร่วมปฏิสังสรรค์ในสังคม และยิ่งกลายเป็นผู้ที่ถูกสังเกตเฝ้ามอง (Surveillance) จากข้อมูลที่ตนผลิต หรืออีกนัยหนึ่ง พลเมืองสมัยใหม่ได้กลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า พลเมืองข้อมูล (Data-Citizenship) ส่วนผู้ที่ไม่ได้ทั้งร่ำรวยในโลกดิจิทัล ไม่เพียงแต่ถูกผลักให้เป็นชายขอบ แต่ยังถูกงามหิมาของข้อมูลขนาดใหญ่นี้บดบังไว้ (Rossi, Neumayer & Hjelholt, 2016: 595)

วาทกรรมใหม่นี้มิได้ถูกอ้าแขนรับด้วยความยินดีปราศเท่านั้น แต่ังก่อให้เกิดกระแสตอบรับในเชิงวิพากษ์ โดยเฉพาะจากนักวิชาการกลุ่มเดต้าศึกษาเชิงวิพากษ์ (Critical Data Studies: CDS) (Iliadis & Russo, 2016) ซึ่งพยายามศึกษา และตั้งคำถามต่อปฏิบัติการด้านข้อมูลในเชิงอำนาจและการเมือง ทั้งในระดับสังคม จริยธรรม กฎหมาย ตั้งแต่ประเด็นความเป็นส่วนตัวและความปลอดภัย ความโปร่งใสและความรับผิดชอบ การถือครองกรรมสิทธิ์ในข้อมูล อคติและการเลือกปฏิบัติในข้อมูล รวมถึงการวิพากษ์ลักษณะญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยม และบทบาทของข้อมูลในการเป็นกลไกสนับสนุนลัทธิทุนนิยม-เทคโนโลยีของการวิพากษ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้จากข้อมูลขนาดใหญ่ยังมีต้นทุนบางอย่างแฝงอยู่

อย่างไรก็ดี กลับไม่ค่อยมีความพยายามที่จะเข้าใจพื้นฐานทางสังคมและประวัติศาสตร์ของปรากฏการณ์นี้ (Rieder & Simon, 2016: 2) งานวิพากษ์มักละเลยพลวัตรและกระบวนการที่วาทกรรมความรู้ใหม่นี้ ได้ทำให้พลเมืองในโลกสมัยใหม่กลายเป็นพลเมืองข้อมูล ดังที่ Barnes (2013) เยียหยันไว้ในชื่องานเขียนของเขาว่า “บิกดาต้า ประวัติศาสตร์ที่แสนน้อยนิด (Big Data, little history)”

ดังนั้น แทนที่จะมุ่งเน้นผลกระทบจากปรากฏการณ์ บทความนี้เติมเต็มช่องว่างของความรู้โดยแสดงให้เห็นว่า วาทกรรมเกี่ยวกับการจัดเก็บและใช้ประโยชน์จากข้อมูลของพลเมืองเป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์การก่อรูปของอัตบุคคล (Subject) ผู้เขียนจะสืบสาวสาแหรกทางประวัติศาสตร์ของวาทกรรมเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองข้อมูล (Data-Citizenship) เพื่อแสดงให้เห็นว่า การปรากฏตัวของความเป็นพลเมืองข้อมูลมิใช่สิ่งใหม่ แต่ก่อตัวจาก

เครือข่ายที่หลากหลาย เป็นผลผลิตจากรอยแยกและการผสมรวมของ วัฒนธรรม สังคม การเมือง เทคโนโลยี และญาณวิทยาที่ปะทะสังสรรค์ และมาประกอบรวมเข้าด้วยกันในช่วงเวลาปัจจุบันของเรา

ด้วยปรัชญาวิภาษวิธี ผู้เขียนมุ่งหวังจะมีส่วนร่วมในการวิพากษ์วิจารณ์ เปลี่ยนมุมมองและสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ผ่านการเล่าเรื่อง ในเชิงประวัติศาสตร์ เป็นการสร้างข้อสันนิษฐานใหม่ เพื่อร่วมถกเถียงและ ชวนชิงชันแย้งกับวาทกรรมอื่น ๆ ที่มีอยู่เกี่ยวกับปรากฏการณ์นี้ ด้วยคาดหวังว่าจะ นำไปสู่ข้อเสนอใหม่ที่ก้าวหน้าต่อไป

กรอบแนวคิดและมุมมองการวิเคราะห์

บทความนี้อาศัยวิธีวงศาวิทยา (Genealogy) ในการสืบสาว ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของพลเมืองข้อมูล ผ่านการค้นคว้าเอกสารข้อมูล ทางประวัติศาสตร์ จดหมายเหตุ ข่าว ทั้งเอกสารทุติยภูมิ และปฐมภูมิ อันแสดงให้เห็นเงื่อนไขต่าง ๆ ในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ได้กลายเป็นองค์ประกอบของ ความเป็นพลเมืองข้อมูลในปัจจุบัน โดยอาศัยมโนทัศน์ของ Michel Foucault ว่าด้วยอำนาจ (Power) ชีวอำนาจ (Biopower) ชีวการเมือง (Biopolitics) การทำให้กลายเป็นองค์ประธาน (Subjectification) และการทำให้กลายเป็นวัตถุ (Objectification) เป็นกรอบแนวคิดและมุมมองในการวิเคราะห์

วงศาวิทยา ถือเป็นวิธีวิทยาหนึ่งซึ่ง Foucault เสนอให้เป็น วิธีวิทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์ว่าด้วยการสร้างมนุษย์ให้กลายเป็นอัตบุคคล รูปแบบหนึ่ง (Subject) (Foucault, 1982: 777) ตามทัศนะของ Foucault อัตบุคคลมิได้มีลักษณะแน่นอนตายตัวตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกนิยามขึ้น จากปฏิบัติการทางสังคม เป็นทั้งผู้ถูกกระทำและเป็นองค์ประธานของเรื่อง (อาณันท์ กาญจนพันธ์, 2562: 86) อย่างไรก็ดี เป้าหมายของวงศาวิทยา มิใช่เพื่อค้นหา รากเหง้าเริ่มต้น (Origin) (Foucault, 1984: 80) แต่เป็นการศึกษาสาแหรก การสืบเชื้อสาย (Herkunft) คือ การวิเคราะห์การประกอบเข้าด้วยกันของเงื่อนไข และประวัติศาสตร์ และเป็นการศึกษากำเนิด (Entstehung) คือ การศึกษา

การก่อตัวของความคิดที่เกิดจากการแทนที่ การสลับสับเปลี่ยน การช่วงชิง การกลบเกลื่อนปิดบัง และการพลิกกลับอย่างเป็นระบบซึ่งมิใช่สิ่งที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องก้าวหน้า Foucault อาศัยวิธีวงศาวทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเพศวิถี (The History of Sexuality, 1978) ซึ่งได้ข้อเสนอสำคัญนั้นคือ มโนทัศน์เกี่ยวกับอำนาจในยุคสมัยใหม่ที่ท้าทายแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจแบบเดิม ตามทัศนะของ Foucault อำนาจมิใช่ อำนาจปกครองของชนชั้นหรืออำนาจทางกฎหมาย มิใช่สถาบันและมิใช่โครงสร้าง มิใช่สิ่งที่ทำหน้าที่กดทับปิดกัน แต่เป็นสิ่งที่กว้างขวางมีอยู่ทั่วไปทุกหนแห่ง (Omnipresence of Power) ทุกสิ่งทุกอย่างและทุกผู้ทุกคนล้วนแต่เป็นแหล่งของอำนาจ อำนาจดำรงอยู่ในทุกความสัมพันธ์ นอกจากนี้การยอมจำนน ความเจ็บ หรือการถูกควบคุม ก็ไม่ได้หมายถึงการไร้อำนาจ แต่แสดงออกของอำนาจในอีกแบบ อำนาจจึงเป็นสิ่งที่ใช้เรียกสถานการณ์เชิงกลยุทธ์ที่ซับซ้อนในสังคมที่เฉพาะเจาะจง (Foucault, 1978: 93) โดยสามารถสรุปข้อเสนอ 5 ประการ เกี่ยวกับอำนาจแบบสมัยใหม่ (Foucault, 1978: 94-96) ได้ดังนี้

1. อำนาจไม่ใช่ “สิ่ง” ที่เราถือครอง ได้มา แบ่งปัน หรือทำลายหายไป แต่อำนาจมีปฏิบัติการจากทุกจุดต่าง ๆ ทุกตำแหน่งในความสัมพันธ์ที่เลื่อมล้ำและเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
2. อำนาจมิได้ดำรงอยู่ภายนอกความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ความรู้ หรือเพศ อำนาจดำรงอยู่ในความสัมพันธ์เหล่านั้น และเป็นตัวกำหนดโครงสร้างภายในความสัมพันธ์ที่วุ่น
3. อำนาจไม่ได้มาจากเบื้องบน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ได้เป็นเรื่องของการปกครอง/ถูกปกครอง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจปรากฏในทุกระดับของสังคมที่เป็นอิสระจากอำนาจการปกครอง
4. เราอาจสามารถระบุกลยุทธ์ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือตรรกะที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แต่ไม่อาจระบุผู้ที่ใช้อำนาจ หรือผู้ที่บังคับการกำกับความสัมพันธ์เหล่านั้นได้
5. ที่ใดมีอำนาจที่นั่นมีการต่อต้าน แต่การต่อต้านเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายอำนาจ และการต่อต้านมักจะปรากฏในรูปแบบที่มั่นคงหรือคงที่ แต่ปรากฏขึ้นใน

หลายพื้นที่ และเคลื่อนย้ายไปตามพลวัตของอำนาจ

อำนาจสมัยใหม่มิใช่อำนาจขององค์อภิปัตย์ที่มุ่งริบเอาชีวิตและทรัพย์สินของอัตบุคคลได้ปกครองอีกต่อไป แต่มุ่งไปที่ชีวิต ความมั่นคงในชีวิต การปรับปรุงชีวิต (Foucault, 1978: 136) อำนาจที่วุ่นได้ครอบคลุมเหนือชีวิตเพื่อโอบอุ้มประคับประคองชีวิต บริหารจัดการชีวิต รวมทั้งเพื่อปฏิเสธชีวิตด้วยเรียกว่า ชีวอำนาจ (Bio-Power) (Foucault, 1978: 140) เป็นกระบวนการที่ทำงาน 2 ระดับ (Foucault, 1978: 139) ได้แก่

1. วินัยที่บงการเรือนร่างของมนุษย์ (Disciplines) เป็นอำนาจในระดับปัจเจกบุคคล ในฐานะการเมืองกายวิภาคของเรือนร่างมนุษย์ (Anatomy-Politics of the Human Body) พิจารณาร่างกายมนุษย์เป็นเสมือนเครื่องจักรการผลิตทางเศรษฐกิจ จึงมุ่งเน้นระเบียบวินัยและควมมีประสิทธิภาพ เช่น กองทัพ โรงเรียน

2. การควบคุมทางประชากร (Regulatory Controls) เป็นอำนาจในระดับกลุ่มทางสังคม ในฐานะชีวการเมืองเรื่องประชากร (A Bio-Politics of the Population) พิจารณาร่างกายมนุษย์เป็นสายพันธุ์สิ่งมีชีวิต จึงมุ่งเน้นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ มักปรากฏในประชากรศาสตร์ ข้อมูลทางสถิติ

ชีวอำนาจถือเป็นรูปแบบของอำนาจที่กระบวนการทางวิทยาศาสตร์สถาปนาขึ้น ภายหลังจากได้ช่วยโค่นล้มอำนาจองค์อภิปัตย์ลงไป อำนาจใหม่นี้สถาปนาขึ้นผ่านกลไกของระเบียบวินัย และเงื่อนไขที่เป็นบรรทัดฐานของพฤติกรรมของมนุษย์ แม้คลุมทั้งในโลกสาธารณะและโลกส่วนตัว ทั้งในที่ทำงาน ห้องเรียน โรงพยาบาล สถานบันเทิง ให้กลายเป็นเสมือนคุกที่มองไม่เห็น เพื่อชี้ขาดมาตรฐานว่าสิ่งใดบ้างที่ถือเป็นความเป็นปกติหรือผิดปกติ ในขณะเดียวกันร่างกายของมนุษย์ก็ถูกทำให้เชื่อง หรือเป็นร่างกายใต้บงการ (Docile Body) ที่ร่างกายของเราอาจจะถูกควบคุมโดยไม่รู้ตัว ภายใต้การยอมรับความรู้ชุดใดชุดหนึ่ง

ในงานเขียน Governmentality (1991) Foucault แสดงให้เห็นว่า อำนาจรูปแบบนี้ได้กลายเป็นศาสตร์แห่งการปกครองพลเมืองของรัฐในระดับที่ลงลึกถึงจิตวิญญาณ จากเหตุการณ์ที่เป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์สำคัญ ได้แก่ การจัดการรัฐแบบสมัยใหม่ที่เน้นการเป็นรัฐบาลจัดการ และการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับรัฐรูปแบบใหม่ ที่เรียกว่า สถิติศาสตร์ (Foucault, 1991: 98-99)

การเปลี่ยนมาสู่รูปแบบอำนาจใหม่ ต้องมีการสร้างมนุษย์ใน 2 ลักษณะ ได้แก่ มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล และมนุษย์ในฐานะองค์รวมของบางอย่าง คือ เป็นประชากร (Populace) หรือองค์สังคม (Society) ซึ่งการสร้างมนุษย์ใน 2 ลักษณะนี้ต้องอาศัยกระบวนการ 2 ด้านด้วยกัน (ธีรยุทธ บุญมี, 2557: 191-192) ได้แก่

1. กระบวนการสร้างความเป็นวัตถุ (Objectification) คือ การทำให้มนุษย์เป็นเสมือนวัตถุ สิ่งที่ถูกกลบโหม้ ทรมาณ ตรวจสอบกำกับดูแล ดัดแปลง ทำให้มีสุขภาพที่ดี ฯลฯ กระบวนการนี้ทำให้มนุษย์กลายเป็นวัตถุความรู้หรือวัตถุในการศึกษา ในขณะเดียวกัน ก็กลายเป็นวัตถุของการปฏิบัติที่เป็นจริงของความรู้ อำนาจ เช่น วัตถุในการถูกควบคุม ฝึกฝน จัดแจง กดขี่

2. กระบวนการสร้างความเป็นองค์ประธาน (Subjectification) คือ กระบวนการส่งเสริมและหลอกลวงให้เชื่ออย่างสนิทใจว่า มนุษย์เป็นนายของตนเอง เป็นประธานในการตัดสินใจ เป็นผู้เลือกการกระทำ ประพฤติในสิ่งที่ตนเชื่อ ในขณะที่ตัวเขาก็อาจมีฐานะเป็นวัตถุแห่งความเชื่อนั้นโดยไม่รู้ตัว ดังที่ Foucault ชี้ให้เห็นในบทความ Subject and Power (1982) ว่า กระบวนการดังกล่าวเกิดจากวิธีการศึกษาในศาสตร์ต่าง ๆ ที่ทำให้อัตบุคคลหลงคิดว่าเป็นองค์ประธานในความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นศาสตร์ ในขณะเดียวกัน เกิดจากปฏิบัติการแบ่งแยก (Dividing Practice) ก็ทำให้เราหลงคิดว่า เป็นองค์ประธานผ่านการสร้างความต่างระหว่างตัวเองกับความเป็นอื่น และท้ายที่สุดเกิดจากการที่มนุษย์เปลี่ยนตัวเองให้กลายเป็นองค์ประธานด้วยตัวเอง เช่น การทำให้มนุษย์เรียนรู้และเกิดความตระหนักรู้ในตัวเอง ตรวจสอบ และยอมรับมิติเรื่องเพศของตน (Foucault, 1982: 777-778)

จากแนวคิดดังกล่าวนี้ ผู้เขียนจะแสดงการศึกษาทางประวัติศาสตร์ไทยให้เห็นปฏิบัติการของอำนาจ/วาทกรรม และการหลอมสร้างอัตบุคคลสมัยใหม่ให้กลายเป็นพลเมืองข้อมูลในบริบทสังคมไทย ผ่านการทำให้กลายเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ การพัฒนาองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และการประยุกต์ใช้หลักสถิติศาสตร์ได้ตั้งรายละเอียดต่อไปนี้

สาแหรกประวัติศาสตร์ของความเป็นพลเมืองข้อมูล

การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่: จากระบบสัณฐานไพร่-ทาส สู่ทะเบียนราษฎรและบัตรสมาร์ตการ์ด

การปฏิรูประบบราชการและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อสร้างความศิวิไลซ์ภายใต้แรงกดดันจากจักรวรรดินิยม และเพื่อคานอำนาจระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับเจ้าขุนมูลนาย ทำให้การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองในรัฐไทยได้ปฎิบัติจากระบบสัณฐานไพร่-ทาส ไปสู่การจัดเก็บรวบรวมข้อมูลสำมะโนครัวประชากร ก่อให้เกิดเทคโนโลยีแบบใหม่สำหรับอำนาจในการเข้าถึงเพื่อระบุตัวตนพลเมืองของรัฐในทุกพื้นที่แม้แต่ชนบท

การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองรัฐไทยในปัจจุบันที่มีกฎหมายรองรับอย่างชัดเจน ขอบธรรมที่สุด ปรากฏในรูปของทะเบียนราษฎร ซึ่งรวมทะเบียนคนเกิด คนตาย ย้ายที่อยู่ และการดำเนินการเกี่ยวกับบ้าน เช่น การขอเลขที่บ้าน การรื้อถอนบ้าน การจัดเก็บข้อมูลเหล่านี้สามารถสืบสาวย้อนไปถึงการจดทะเบียนชายฉกรรจ์ เพื่อเกณฑ์ไว้ใช้ในราชการ และเก็บภาษีอากร หรือระบบสัณฐานไพร่-ทาส

ก่อนการปฏิรูประบบราชการและการปกครอง ไทยเป็นรัฐศักดินาที่ยึดถือระบบสังกัดไพร่-ทาส ในสมัยนั้นมีการจัดทำทะเบียนประชาชน และระบุตัวตนประชาชนรายบุคคล เพื่อใช้ประโยชน์จากกำลังแรงงานของประชาชนที่ถือว่าเป็น “ไพร่” หรือ “เลข” โดยเฉพาะผู้ชายวัยฉกรรจ์ ที่จะต้องรับราชการรวมถึงเป็นกำลังรบกับข้าศึก ไพร่มีหน้าที่ต้อง “รับราชการ” หรือ “เข้าเดือน” หรือ “เสียส่วย” ให้แก่ทางราชการ ไพร่บางคนที่ไม่ต้องการรับราชการหรือเข้าเดือนก็อาจจะขายตัวเองไปเป็น “ทาส” รับใช้มูลนาย ทั้งไพร่และทาสนี้ล้วนแต่ต้องสักเลขบนท้องแขนหรือหลังมือเพื่อบ่งบอกว่าตนสังกัดมูลนายฝ่ายใด หากสังกัดพระมหากษัตริย์เรียก “ไพร่หลวง” หากสังกัดมูลนายเรียก “ไพร่สม” แต่หากเลือกซื่อจะเป็นส่วยแทนเรียกว่า “ไพร่ส่วย” (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2555)

การสักเลขสมัยรัตนโกสินทร์มีปัญหา คือ การสักเลขสร้างความเจ็บปวดแก่ไพร่ ทั้งยังมักทำเฉพาะในกรุงเทพฯ และหัวเมืองรอบราชธานีเท่านั้น จึงเปิดโอกาสให้ประชาชนหลบหนีไม่ยอมสักเป็นไพร่ และยังไม่ส่งส่วย เช่น หนีไปอยู่ตามป่าเขา กลายเป็นคนจรไร้อสังกัด หรือหลีกเลี่ยงไปขึ้นกับมูลนาย

ที่มีอิทธิพล (อัญชลี สุสายัณห์, 2541) ดังหลักฐานในประกาศเลขไพร่หลวง ไพร่สม พ.ศ. 2429 ในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2429 เล่ม 3 หน้า 88 กล่าวถึงปัญหาไพร่พลบนหนิราชการและเจ้าหมื่นรู้ละเลยเพิกเฉย หรือเป็นใจให้ไพร่หนิ ในประกาศกล่าวว่า หากผู้ใดจับตัวมาได้จะให้เงินสินบนเป็นรางวัล ส่วนเจ้าหมื่นมูลนายและตัวไพร่ที่กระทำผิด ก็จะถูกเขียนแล้วส่งตัวไปลงโทษในคุกให้ทำงานหนักจนเช็ดหลาย

ระบบสักรเลขไพร่-ทาส เป็นเครื่องมือของอำนาจที่หละหลวมไม่มีประสิทธิภาพนัก ไม่สามารถเข้าถึงควบคุมพลเมืองได้อย่างทั่วถึง มีความอิสระค่อนข้างมาก ประชาชนในแต่ละหมู่บ้านมิได้อยู่ในการควบคุมโดยตรงของกษัตริย์ ยิ่งอยู่ห่างไกลออกไป ก็ยิ่งมีอิสรภาพในการปกครองตนเองค่อนข้างสูง ไม่มีการตรวจสอบการทำงานที่เป็นระบบ อำนาจของกษัตริย์ถูกแบ่งสรรร่วมกันกับสถาบันทางสังคมบางสถาบัน โดยเฉพาะกลุ่มตระกูลใหญ่ที่กระจายในชนชั้นกลางและภูมิภาค สำหรับมูลนายแล้ว ไพร่ในสังกัดคือ แหล่งทำรายได้สำคัญ และเป็นฐานอำนาจทางการเมืองในเวลาเดียวกัน ปัญหาที่ตามมาคือ กลุ่มสถาบันเหล่านี้อาจเก็บส่วยจากไพร่แล้วยกยอกไม่ยอมส่งส่วยกลับคืนเมืองหลวง ยิ่งไปกว่านั้น อาจระดมไพร่สร้างเส้นสายความสัมพันธ์ส่วนบุคคล จนมีอำนาจเข้มแข็งเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557: 34-36) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ไพร่พลส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากเมือง มิได้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของระบบอุปถัมภ์ของรัฐ และส่วนใหญ่เลือกที่จะส่งส่วยแทนที่จะเข้ารับราชการ จึงถูกควบคุมโดยมูลนายในเมืองได้เพียงผิวเผิน ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบอำนาจโดยสิ้นเชิง

ในขณะเดียวกัน มหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกพยายามชักชวนคนไทยหรือไพร่ไปจดทะเบียนเป็นคนไต้หวันหรือคนในบังคับ ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ของบ้านเมือง (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2555) ดังบันทึกจากจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.ล. - พ.ศ. (สารบัญญัตินิติพิเศษ) เล่ม 7 หน้า 300 เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงฯ กราบทูลพระราชกระแส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2427 ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีความเห็นว่า “ในนานาประเทศ ก็มิได้สักหมายหมู่ บัดนี้ นานาประเทศกับกรุงเทพฯ

ก็ใกล้เคียงกัน... ซึ่งกรุงเทพฯ จะมาสักข้อมูลหมายหมู่ ก็จะไม่เป็นที่ดูไม่ควรแก่เวลา” เจื่อนไขเหล่านี้ก่อให้เกิดรอยร้าวทางประวัติศาสตร์และการปฏิรูประบบการปกครอง เพื่อจัดวางความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ไปทั่วสังคม โดยมีสถาบันพระมหากษัตริย์ อยู่เบื้องบนสุด เริ่มจากการยกเลิกระบบไพร่ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) แปลงไพร่ให้กลายเป็นทหารประจำการติดอาวุธสมัยใหม่ ตามนโยบายปฏิรูปกิจการทหารของประเทศ และตามมาด้วยการยกเลิกระบบทาส ตามพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ซึ่งระบุใจความว่า “ประเพณีทาส ที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม ถึงเป็นวิธิตาสทำสาธารณธรรมขายตัวด้วยใจสมัคร มิใช่ทาสเชลยที่เป็นการกดขี่อย่างร้ายแรงก็จริง แต่ก็เป็นเรื่องกีดขวางความเจริญ ประโยชน์และสุขสำราญของมหาชนอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นจะต้องเลิกถอนอย่าให้มีประเพณีทาสในพระราชอาณาจักรนี้ กรุงสยามจึงจะมีความเจริญสมบูรณ์เท่าทัน ประเทศอื่น”

อิสรภาพที่ประชาชนได้รับจึงเป็นการลดอำนาจของขุนนาง ผ่านการถ่ายโอน ความจงรักภักดีให้ประชาชนกลายเป็นพันธมิตรของกษัตริย์ อิสรภาพใหม่นี้ จึงมิใช่ก่อให้เกิดความเสมอภาคของประชาชน แต่ตั้งบนหลักการว่า สิทธิ ทุกอย่างนั้นมิใช่ได้ก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินโปรดให้มี ทำให้พระราชอำนาจเป็นของ พระมหากษัตริย์อย่างมั่นคงแท้จริงและชอบธรรม โดยไม่ต้องกระจัดกระจายไปที่ กลุ่มอิทธิพลอื่น

เสรีชนที่ถูกปลดปล่อยจากระบบไพร่ทาส ได้ถูกทำให้มีลักษณะเหมือนกัน ผ่านการเป็นแรงงานอิสระช่วยจ่ายภาษีให้แก่รัฐ โดยไม่ต้องผ่านมือเจ้าขุนมูลนาย อย่างที่เคย ในขณะเดียวกันก็ถูกสวมเครื่องแบบผ่านระบบจัดกำลังคนรูปแบบใหม่ คือ เกณฑ์ทหาร เพื่อทดแทนแรงงานที่ถูกปลดปล่อยไปจากระบบไพร่ วิธีการทาง การทหารที่ฝึกฝนเข้มงวดนี้ย่อมมีประสิทธิภาพมากกว่า ในขณะเดียวกันเสรีชนก็ได้ กลายเป็นแรงงานเสรี สนองความต้องการแรงงานเสรีของระบบทุนนิยมที่กำลังเริ่มต้น ในสังคมไทยภายหลังสนธิสัญญาบาวริง

ภายหลังการยกเลิกระบบไพร่-ทาส พลเมืองได้กลายเป็นเสรีชนที่ออกจาก สังกัดของมูลนายแล้ว จึงจำเป็นต้องมีการระบุอัตลักษณ์บุคคลให้แก่ไพร่และทาส ที่ไร้สังกัดเสียใหม่ เมื่อระบบเดิมที่เคยใช้อยู่ยากจะตรวจสอบ และบิดเบือนได้

ทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากพลังแรงงานของไพร่พลในรัฐได้เต็มที่ จึงต้องแสวงหาเทคนิคเครื่องมือใหม่ในการจัดระบบข้อมูลประชาชนของรัฐเสียใหม่ นั่นคือ การจัดทำบัญชีพลเมืองขึ้น ที่เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประชากรจนครบทุกมณฑล แจกแจงว่าเป็นเพศใด ผู้ชาย ผู้หญิง อายุเท่าไร และชาติพันธุ์อะไรบ้าง ตามพระราชบัญญัติสำหรับทำบัญชีคนในพระราชอาณาจักร ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)

ที่จริงแล้ว ความพยายามจัดทำการทะเบียนราษฎรในลักษณะนี้น่าจะมีมาก่อนแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2440 ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ซึ่งมีการกำหนดเขตแบ่งท้องที่ต่าง ๆ ออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ และกำหนดผู้ดูแลในแต่ละท้องที่ คือ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายอำเภอ มีหน้าที่ต้องสำรวจ “บัญชีสามะโนคร้ว” แทนที่ “การทำสารบัญชี” โดยสำรวจตรวจนับจำนวนพลเมืองในมณฑลหรือท้องที่ เรียกว่า บัญชี “รุ่น เล่น จุง อุ่ม” คือ ให้จัดทำบัญชีแสดงจำนวนคนในบ้านโดยจำแนกตามวัย และให้ตอบว่าบ้านหลังหนึ่งมีคนในแต่ละวัยจำนวนเท่าใด โดยวัยรุ่นหมายถึง คนฉกรรจ์ขึ้นไป วัยเล่นหมายถึง เด็กกำลังโต วัยจุงหมายถึง เด็กเล็ก ๆ และวัยอุ่มหมายถึง เด็กอ่อน แต่การทำบัญชีครั้งนี้ไม่สำเร็จเพราะผู้คนยังอ่านออกเขียนไม่ได้ และแม้ในปี ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446) จะมีการอบรมและออกสำรวจอีกครั้ง ยกเว้นแต่ชาวป่าชาวเขาซึ่งทำการสำรวจได้ยาก แต่ก็ทำได้เพียง 12 มณฑลเท่านั้น

อย่างไรก็ดี พระราชบัญญัติสำหรับทำบัญชีคนในพระราชอาณาจักร ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) ถือเป็นรอยแยกสำคัญของความเป็นรัฐสมัยใหม่ของไทย เป็นครั้งแรกที่มีการสำรวจตัวบุคคลในราชอาณาจักรและจดบันทึกรายชื่อ และที่อยู่ของบุคคลดังกล่าว โดยครอบคลุมการทะเบียนราษฎร 3 ลักษณะ คือ บัญชีสามะโนคร้ว บัญชีคนเกิดและคนตาย และบัญชีคนเข้าออก แม้ว่ายังเป็นการประกาศใช้เฉพาะในเขตมณฑลกรุงเทพก็ตาม

วาทกรรมในการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลพลเมืองนี้ก่อให้เกิดบรรดาผู้เชี่ยวชาญที่ทำหน้าที่จัดเก็บข้อมูลพลเมือง ได้แก่ กลุ่มนายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านที่ต้องจัดทำทะเบียนราษฎร ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 กำหนดว่า “เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะจัดทำบัญชีสามะโนคร้ว ในหมู่บ้านของตนและคอยแก้ไขให้ถูกต้องอยู่เสมอ กำนันต้องรักษาบัญชีสามะโนคร้ว

และทะเบียนบัญชีของรัฐบาลในตำบลนั้น และคอยแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องกับบัญชีของผู้ใหญ่บ้าน และหน้าที่ของกรรมการอำเภอในการทะเบียนบัญชี นั่นคือทำบัญชีสำมะโนครัวและทะเบียนทุก ๆ อย่างบรรดาที่ต้องการใช้ในราชการ”

ภายหลัง เพื่อให้สะดวกแก่การบันทึกข้อมูลจึงมีพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. 2457 ขึ้น พลเมืองจึงกลายเป็นผู้ที่ถูกนิยามด้วยข้อมูลนามสกุลของตน เทคนิควิธีการนี้ถูกใช้อยู่ในมณฑลกรุงเทพ ก่อนจะค่อย ๆ กระจายทั่วทุกหัวเมืองทุกมณฑล ทำให้การระบุตัวตนสามารถซ่อนไขเข้าถึงประชาชนแต่ละคนได้อย่างใกล้ชิดในระดับย่อยที่สุด เพราะสามารถที่จะระบุอัตลักษณ์บุคคลได้อย่างละเอียด ทั้งชื่อ ต้นตอสายสกุล บิดา มารดา บ้านเลขที่ ภูมิลำเนา ผู้ร่วมอาศัย จนสามารถกำกับควบคุมพฤติกรรมของประชาชนได้ง่ายขึ้น เช่น ติดตามตัว

ในรัฐชาติสมัยใหม่ เสรีชนถูกสวมเครื่องแบบให้เป็นพลเมืองไทยเหมือนกัน ดังนั้น เป้าหมายของการบันทึกข้อมูลพลเมือง มิใช่เพียงเพื่อระบุว่ามีปัจเจกแต่ละคนที่อยู่อาศัยในรัฐเป็นใคร อาศัยที่ใด แต่เพื่อยืนยันความเป็นพลเมืองไทย ผู้ที่มีข้อมูลยืนยันว่าเป็นพลเมืองไทยเท่านั้นจึงจะมีสิทธิทำมาหากิน หรืออยู่อาศัยบนขอบเขตรัฐชาตินี้ ส่วนผู้ที่ไม่มีข้อมูลที่ยืนยันตัวตนได้ ก็จะถูกกีดกันให้กลายเป็นคนอื่น

เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เกิดเทคโนโลยีบันทึกข้อมูลเพื่อยืนยันตัวตนพลเมืองขึ้น คือ บัตรประจำตัวประชาชน ในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามตามพระราชบัญญัติบัตรประจำตัวประชาชน พ.ศ. 2486 กำหนดให้ผู้มีอายุ 16 ปี จนถึง 70 ปี บริบูรณ์ต้องมีบัตร (ยกเว้นผู้พิการ เป็นใบ้ ตาบอด จิตฟั่นเฟือน และผู้ถูกคุมขังโดยชอบด้วยกฎหมาย) บัตรประจำตัวยุคแรก ๆ เป็นบัตรรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าพับ 4 ตอน ขนาดกว้าง 4 นิ้ว ยาว 3 นิ้ว มีทั้งหมด 8 หน้า ปกด้านหน้าเป็นรูปตราครุฑและคำว่า “บัตรประจำตัวประชาชน” พร้อมเลขทะเบียนนอกบัตร ส่วนปกหลังเป็นคำเตือนให้ผู้ถือบัตรต้องพกติดตัว และแสดงต่อเจ้าหน้าที่ได้เสมอ และต้องเปลี่ยนบัตรเมื่อหมดอายุ หรือมีการแก้ไขชื่อ สกุล ที่อยู่ แต่ละหน้ามีรายละเอียดได้แก่ เลขทะเบียนนอกบัตร วันที่ออกบัตร อำเภอ/จังหวัดที่ออกบัตร รูปถ่ายลายพิมพ์นิ้วมือ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ถือบัตร ชื่อตัว ชื่อรอง ชื่อสกุล วันเดือนปีเกิด

อายุ ดำหนิ แผลเป็น รูปพรรณเชื้อชาติ สัญชาติ ชื่อบิดา มารดา ชื่อภรรยา/สามี ข้อมูลทางทะเบียนราษฎร ที่เกิด บ้านเลขที่ ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ ที่อยู่ปัจจุบัน อาชีพ ฯลฯ

เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ ที่เติบโตขึ้นในประเทศไทยในทศวรรษที่ 2510 ทำให้เกิดบัตรประชาชนไฮเทคหรือบัตรแบบแถบแม่เหล็ก มีลักษณะคล้ายบัตรเครดิต กว้าง 5.4 ซม. ยาว 8.6 ซม. นอกจากรูปถ่ายพร้อมรายการประวัติของเจ้าของบัตรแล้วยังระบุหมู่โลหิตเจ้าของบัตรเพิ่มมาด้วย รวมทั้งใช้แถบแม่เหล็กบันทึกข้อมูลผู้ถือบัตร และควบคุมรหัสการออกบัตร ก่อนจะพัฒนาเป็นบัตรประชาชนสมาร์ทการ์ด ซึ่งมีไมโครชิพบันทึกข้อมูล สิทธิประกันสังคม สิทธิการรักษาพยาบาล ฯลฯ ในเวลาต่อมา

บัตรประชาชน ทำให้เกิดการแปลงพลเมืองของรัฐให้กลายเป็นรหัสตัวเลขอย่างสมบูรณ์ ตามรหัสประจำตัวประชาชน 13 หลัก ดังเช่น หลักที่ 1 บ่งบอกว่าบุคคลนั้นมีสัญชาติไทย เป็นคนต่างด้าว หลักที่ 2 ถึงหลักที่ 5 บ่งบอกถิ่นที่อยู่ของพลเมือง ส่วนหลักที่ 6 ถึงหลักที่ 10 หมายถึง เล่มที่ของสูติบัตร หลักที่ 11 และ 12 หมายถึง ลำดับที่ของบุคคลในแต่ละกลุ่มประเภท หลักที่ 13 หมายถึง ตัวเลขสำหรับตรวจสอบความถูกต้องของเลขทั้ง 12 หลักแรกอีกที รหัสเหล่านี้เป็นการสำแดงตัวตน “ความเป็นคนไทยหรือคนในประเทศไทย” ที่ทำให้สามารถอาศัยอยู่ในประเทศไทย และใช้สิทธิอย่างถูกต้องตามกฎหมายได้

นับเป็นรุ่งอรุณแห่งยุคข้อมูลของรัฐไทยที่จำเป็นต้องพึ่งพาเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างละเอียดในการจัดรูปแบบของคนที่รัฐจะปกครอง ข้อมูลทะเบียนราษฎรผูกโยงกับสิทธิและหน้าที่ของประชาชนพลเมืองไม่ว่าจะเป็นผู้มีสัญชาติไทยหรือผู้ไม่มีสัญชาติไทย เช่น การเลือกตั้ง หรือการรักษาพยาบาลตามเขตท้องที่ ที่ตนมีชื่ออยู่ในทะเบียนราษฎร การขอสิทธิอาศัยอยู่ การขออนุญาตทำงาน ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสิทธิที่ผูกติดมากับความเป็นมนุษย์ เช่น การมีชื่อและเอกสารแสดงตนเพื่อเข้าถึงสิทธิต่าง ๆ ของตนที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ หรือที่ได้มาตามบิดาและมารดา ตลอดจนสิทธิความเป็นพลเมืองของรัฐในดินแดนที่ตนเกิด เงื่อนไขของการเข้าถึงสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่อยู่ภายใต้การมีข้อมูลในทะเบียนราษฎร

เทคโนโลยีการจัดเก็บข้อมูลพลเมืองอาจเป็นกลไกอำนาจสมัยใหม่ที่เอื้อประโยชน์ให้พลเมืองหลายอย่าง ในทางกลับกันก็กลายเป็นภาระอันหนักอึ้งของพลเมืองที่จะต้องแลกด้วยการเสียภาษีหรือการเกณฑ์ทหาร ที่สำคัญ พลเมืองไม่อาจหลีกเลี่ยงไปได้ เพราะการมีข้อมูลว่าเป็นพลเมืองของรัฐสมัยใหม่ จะเป็นตัวรับประกันให้พลเมืองเข้าถึงบริการของรัฐและสังคมหลายอย่าง อันเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการมีชีวิตอยู่ในรัฐสมัยใหม่ พลเมืองได้ถูกผนวกในขอบข่ายของอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในสถานการณ์เช่นนี้ การไม่มีข้อมูลว่าเป็นพลเมืองจะสร้างความเดือดร้อนอย่างมหันต์ ดังพบว่ายังคงมีพลเมืองที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยแม้ว่าจะอยู่อาศัยมานานแล้วแต่ก็อาจยังไม่ได้รับการจดบันทึกตัวตนในระบบทะเบียนราษฎร และยังคงเป็นบุคคลไม่มีตัวตน ทั้งผู้ที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล ผู้ที่ขาดความรู้ความเข้าใจผู้ยากจนที่ต้องหาเช่ากินค่า รวมถึงผู้ที่ต่างชาติพันธุ์ภาษา ซึ่งถูกกีดกันออกไปจากการรับรู้ของระบบทะเบียนราษฎร

ความหิวกระหายคลังคลังหลงใหลในข้อมูลของรัฐระบบราชการสมัยใหม่ได้เรียกร้องข้อมูลของพลเมืองแทบทุกด้าน ข้อมูลได้กลายเป็นเครื่องผูกมัดอิสรภาพของพลเมืองเสียเอง กลายเป็นอำนาจชีวิต กำหนด ควบคุมสิทธิประโยชน์ที่พลเมืองจะพึงได้รับจากรัฐระบบราชการ ดังเรื่องสันเสียดสิระระบบทะเบียนราษฎรของ วาณิช จรุงกิจอนันต์ ที่ตีพิมพ์ในนิตยสารลลนาเมื่อปี พ.ศ. 2517 กล่าวถึงความยุ่งยากในการติดต่อกับราชการ ซึ่งจะต้องอาศัยข้อมูลหลักฐานทุกชนิดกระทั่งข้อมูลของบิดาที่เสียชีวิตไปแล้ว 11 ปีว่า

“อะไรกันหว่า กฎตะบวยอะไรของมัน ผมอายุ 27 ปีเข้าปี่นี้แล้ว ยังจะต้องพึ่งพาอาศัยเตี้ยซึ่งตายไปแล้วตั้งสิบปีอีกหรือ เออ ถ้าอายุสิบห้าสิบสี่ก็น่าจะไปอย่าง เพราะยังไม่บรรลุนิติภาวะ แต่ผมไม่มีทางเลือกอย่างอื่นนอกจากโดดงาน ล้อกลับบ้าน ตลกมหาดลกเข้าไปอีก เพราะที่ทะเบียนบ้านนั้น เตี้ยผมยังไม่ตาย คงเป็นเพราะผมไม่ได้มาแจ้งตายไว้นั่นเอง เตี้ยหนอเตี้ย จะตายซ้ำอีกสัก 11 ปี ครึ่งก็ได้ ผมจะได้ไม่เดือดร้อน ...ผมใช้เวลาวิ่งอยู่ครึ่งวันที่จะให้เตี้ยผมตายไปจริง ๆ คือให้พนักงานทะเบียนจำหน่ายตายเตี้ยของผมทะเบียนบ้าน” (วาณิช จรุงกิจอนันต์, 2553: 131)

การประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสังคมแห่งชาติ: จากจิตวิทยาพลเมืองสู่การวิจัยเชิงปริมาณ

การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับตัวบุคคล ไม่ได้ต้องการข้อมูลลักษณะทั่วไปภายนอกเท่านั้น แต่อำนาจสมัยใหม่ยังต้องการที่จะเข้าถึงข้อมูลภายในจิตใจ ความคิด ประสบการณ์ อารมณ์ความรู้สึก แบบแผนพฤติกรรม ที่หลากหลายไปตามช่วงเวลาและบริบทสถานการณ์ ทั้งหมดนี้ก่อตัวเป็นบุคลิกภาพของปัจเจกแต่ละบุคคล

กระแสทางปัญญาและวิธีคิดแบบสมัยใหม่ในโลกตะวันตก ทำให้จิตวิทยาได้กลายเป็นวิทยาศาสตร์ที่แยกออกจากปรัชญา จิตวิทยาไม่เพียงมอบคุณญาณวิทยาแบบใหม่ แต่ยังได้มอบเทคนิคของอำนาจอีกด้วย จิตวิทยามีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจปัจเจกบุคคลอย่างถ่องแท้ ทำให้สามารถคาดเดาพยากรณ์แนวโน้มของการกระทำ และท้ายที่สุดก็สามารถแสวงหาหนทางควบคุมปัจเจกบุคคล ด้วยการบอกว่าสิ่งใดบ้างที่ควรทำและไม่ควรทำ

สำหรับสิ่งที่ปูทางและส่งเสริมการเก็บข้อมูลด้านจิตวิทยา ประกอบด้วย 2 เจเนอไซ ประการแรกเป็นกระแสนิยมการศึกษาจิตวิทยา ความผิดปกติทางจิต และการควบคุมมนุษย์ ประการที่สองคือกระแสนิยมวิทยาการวัดในเชิงปริมาณในทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ในโลกตะวันตก จิตวิทยาของพลเมืองกลายเป็นวัดที่สำคัญในการพินิจพิเคราะห์ตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 18 ในงานเขียน History of Sexuality (1978) ของ Foucault สืบสาวให้เห็นว่าภายใต้สังคมที่ครอบงำด้วยชนชั้นกระฎุมพี ความพยายามควบคุมศีลธรรมของพลเมือง โดยเฉพาะเรื่องเพศ กลับทำให้การพูดคุยเกี่ยวกับความปรารถนาทางเพศและความผิดปกติทางจิตเวชกลายเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องศึกษา เริ่มมีการพูดคุยถกเถียงเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะส่วนบุคคลในแวดวงจิตวิทยาและการแพทย์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อให้ได้ข้อมูลทางประชากร เช่น สถิติเกี่ยวกับอัตราการเกิดของประชากร อัตราการเจริญพันธุ์ ฯลฯ ซึ่งจะเป็นแนวทางในการควบคุมประชากรต่อไป

ส่วนในประเทศไทย ยุคก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) การสนทนาเกี่ยวกับลักษณะทางจิตของพลเมือง เกิดขึ้นในรื่องทางพุทธศาสนา ที่มุ่งเน้นการฝึกจิตและควบคุมจิต เพื่อให้เกิดความประพฤติที่ดี ดังคำที่มักกล่าวว่า “จิตเป็นกาย นายเป็นบ่าว”

ส่วนนาฏกรรมเกี่ยวกับลักษณะทางจิตของพลเมืองในพื้นที่นอกศาสนา มักเป็นประเด็นความบกพร่องทางจิตที่สัมพันธ์กับการก่ออาชญากรรมและความพยายามที่จะบำบัดรักษา หรือที่เรียกว่า จิตเวชศาสตร์ (Psychiatry) สืบสาวได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการจัดตั้ง “โรงพยาบาลคนเสียจริต” ขึ้นในวันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432) (จำลอง ดิษยวิษ, 2552, น. 55) ผู้ป่วยที่อยู่ในโรงพยาบาลแห่งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผู้ก่อคดีมิโทษ โดยหลักฐานแรกเกี่ยวกับคดีที่ผู้ก่ออาชญากรรมเป็นผู้วิกลจริต ปรากฏในบันทึกหอสมุดจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ ร.ถ ศธ. 8.7 ก/2 เรื่องส่งตัวอายทั่วมเสียจริตมายังกรมพยาบาล 28 มิถุนายน – 5 กรกฎาคม ร.ศ.113 (พ.ศ. 2437) และที่ ร.5 ศธ. 8.7/9 เรื่องให้นายคล้อยแพทย์ชี้แจงวิธีตรวจคนเสียจริต 15-26 กันยายน ร.ศ.122 (พ.ศ.2446)

ความคิดที่ว่าลักษณะทางจิตของพลเมืองสัมพันธ์กับการก่ออาชญากรรม และถือว่าต้องควบคุม ปรากฏร่องรอยเรื่อยมาตลอด พ.ศ. 2400-2500 ดังหลักฐานในเทศาภิบาล เล่ม 31 ตอน 12 พ.ศ. 2474 มีการรายงานความประพฤติของพลเมืองในมณฑลนครราชสีมา ที่มีทั้งกลุ่มที่มีความประพฤติดีและกลุ่มที่ส่อเค้าจะก่ออาชญากรรม เช่น คนจรจัด ต้องควบคุมและกำหนดขอบเขตที่อยู่ไว้ (กระทรวงมหาดไทย, 2474: 856-857) นอกจากนี้ ยังมีระบุว่าคนวิกลจริตหรือเด็กนั้นเทียบเคียงกันได้ หากได้กระทำการอุกฉกรรจ์ลงไปเพราะปราศจากความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ก็ให้ยกเว้นโทษตามกฎหมาย ถือเสมือนเป็นเหตุเช่นเดียวกับการวางเพลิง (กระทรวงมหาดไทย, 2474: 819-820) รวมถึงงานวิจัยที่ผลิตในช่วงนั้นก็ชี้ให้เห็นว่า อาชญากรรมมักเป็นบุคคลที่เป็นโรคจิตทรมาน เช่น งานวิทยานิพนธ์เรื่องมูลเหตุแห่งอาชญากรรม ของ แกม กุลนันทน์ (2496)

นอกจาก “อาชญากร” ที่ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาแล้ว “เด็ก” ในฐานะอนาคตของชาติ ก็กลายเป็นวัตถุแห่งการศึกษาเช่นกัน การศึกษา ลักษณะทางจิตของพลเมืองจึงสนใจศึกษาจิตวิทยาเด็กและการแสวงหาหนทาง

อบรมสอนสั่งเด็ก มีการเรียนการสอนจิตวิทยาในแผนกฝึกหัดครู นอกจากนี้ ก็มีหลักฐานการจัดตั้งสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็กขึ้นในวิทยาลัยวิชาการศึกษา โดยกระทรวงศึกษาธิการด้วยความช่วยเหลือขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในปี พ.ศ. 2498 ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่วิชาเกี่ยวกับจิตวิทยาเด็ก (Suvannathat & Plitplotphai, 1988)

การขยายตัวของอุตสาหกรรมและการค้าเสรีแบบทุนนิยม การเติบโตของตลาดมวลชน และความผันผวนทางเศรษฐกิจการเมืองในประเทศไทย ได้กลายเป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ที่ทำให้การศึกษาลักษณะทางจิตของพลเมืองมุ่งเน้นไปที่การเก็บรวบรวมข้อมูลทางจิตวิทยาเชิงปริมาณ และกลายเป็นเทคโนโลยีของอำนาจสมัยใหม่ในการเข้าถึงข้อมูลระดับลึกที่สุดในจิตใจของปัจเจกบุคคล

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ถือกำเนิดขึ้นท่ามกลางกระแสอเมริกันวัตร (Americanization) เผด็จการทหาร ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้รับการสนับสนุนจากอำนาจภายนอก คือ สหรัฐอเมริกา ในการเป็นป้อมค่ายโลกเสรีเพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์ อิทธิพลของอเมริกันสูงอย่างยิ่งและส่งผลให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีการโหมการพัฒนาแบบตะวันตกไปจนถึงพื้นที่ชนบท เศรษฐกิจไทยพลิกจากเกษตรกรรมยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อส่งออกค้าขาย เกิดการเข้ามาของทุนต่างชาติ รวมถึงการก่อตั้งสถาบันอุดมศึกษา (เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน, 2553: 4-21)

การพัฒนาต้องการความรู้สมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกอย่างมาก สภาวิจัยแห่งชาติถือกำเนิดขึ้น ภายใต้รัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ตามพระราชบัญญัติสภาวิจัยแห่งชาติ พ.ศ. 2502 แทนพระราชบัญญัติสภาวิจัยแห่งชาติ พ.ศ. 2499 เดิมที่มุ่งเน้นเฉพาะสายวิทยาศาสตร์ เปลี่ยนมาเป็นการมุ่งเน้นทั้งวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ จิตวิทยาถูกหยิบยกขึ้นมาพูดถึงในฐานะสาขาหนึ่งของปรัชญา ที่จะเป็นองค์ความรู้ในการควบคุมพัฒนาจิตใจและมันสมองของเยาวชน ดังคำกล่าวเปิดประชุมสภาวิจัยแห่งชาติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2502 ว่า “อย่างน้อยขอให้ได้ผลงานเป็นหนังสือ คู่มือ ที่บิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้ปกครองเยาวชนจะใช้สอนอบรม ควบคุม

พัฒนาจิตใจและมันสมองของเด็กไปในทางที่ดี จะเป็นงานสร้างชาติชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่ง” (สมาวิจัยแห่งชาติ, 2502: ออนไลน์)

สถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาต่าง ๆ ได้จัดตั้งหลักสูตรจิตวิทยาขึ้น ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นที่แรกในปี พ.ศ. 2507 (Tapanya: 2004: 263) ตามมาด้วยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะเดียวกัน ก็มีการก่อตั้ง สมาคมจิตวิทยาแห่งประเทศไทย ในวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2504 โดยมีศาสตราจารย์ ดร.หม่อมหลวงดุษฎี ชุมสาย ซึ่งสำเร็จการศึกษาด้านจิตวิทยาจาก สหรัฐอเมริกา ได้เป็นนายกสมาคมคนแรก (พ.ศ. 2504-2506) (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2552) พร้อมกันนั้นก็ได้มีการเปิดหลักสูตรระดับปริญญา โทด้านจิตวิทยาการศึกษา ที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นที่แรก ในปี พ.ศ. 2504 (Tapanya: 2004, p. 263)

เทคนิคทางสถิติแบบใหม่ กระตุ้นให้การศึกษาลักษณะทางจิตของพลเมือง ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แทนที่จะใช้การสำรวจสำมะโนที่ยุ่งยากและต้องอาศัยการเก็บ ข้อมูลประชากรทั้งหมด เทคนิคทางสถิติที่นำมาใช้ คือ วิธีการสำรวจแบบสุ่มตัวอย่าง มาเป็นตัวแทนของประชากรทั้งหมด เทคนิควิจัยนี้ได้รับความนิยมอย่างสูงสุดในสหรัฐอเมริกา Samuel A.Stouffer และ Paul F. Lazarsfeld ถือได้ว่าเป็น นักวิชาการที่มีชื่อเสียง 2 คนแรก ที่ได้นำการวิจัยเชิงสำรวจมาใช้กับการวิจัยทาง การเมือง โดย Samuel A.Stouffer ศึกษาผลกระทบจากสงครามในสหรัฐอเมริกา ในขณะที่ Paul F. Lazarsfeld ศึกษาการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของบุคคล รวมถึง การศึกษาผู้มีอิทธิพลทางความคิดในการตลาด มีการจัดตั้งสถาบันที่มีจุดมุ่งหมาย เพื่อพัฒนางานวิจัยเชิงสำรวจ เช่น the American Association for Public Opinion Research (AAPOR) และมีวารสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงสำรวจ โดยเฉพาะ เช่น Public Opinion Quarterly (Babbi, 1973: 41-45)

เทคนิคเช่นนี้ ทำให้เกิดการจำแนกลักษณะทางจิตวิทยาของปัจเจกบุคคล ที่ถูกศึกษาอย่างแยกย่อย เช่น เป็นคนซื่อตรง เป็นคนซีกซ้าย เป็นคนร่าเริง เป็นคนประณีต เป็นคนขยัน เป็นคนเฉื่อยชา เป็นคนฉลาด ฯลฯ และกระตุ้นให้ ปัจเจกคิดใคร่ครวญเกี่ยวกับลักษณะทางจิตวิทยาของตนเอง จนสามารถสะท้อนถึง คะแนนให้แก่ตนเองได้ ในทางกลับกัน ผู้ศึกษาก็จะนำผลการประเมินตนเองนั้น

มาตัดสินชีวิตด้วยสูตรทางคณิตศาสตร์เพื่อสรุปผล ไม่เพียงปัจเจกแต่ละคน แต่เป็นการประมวลปัจเจกในฐานะองค์รวมของทั้งสังคมว่ามีบุคลิกภาพอย่างไร เป็นบุคลิกภาพที่เป็นคุณหรือเป็นโทษต่อสังคม

ด้วยอิทธิพลการสร้างรัฐชาติที่ก่อสำนึกชาตินิยมในประเทศไทย รวมถึง การปฏิรูปการศึกษา การก่อตัวของครอบครัวชนชั้นกลาง และวิธีคิดแบบ วิทยาศาสตร์ที่มีการจำแนกช่วงวัยของพลเมืองบนฐานของพัฒนาการทางจิตใจ ทำให้ต้องแสวงหาการเลี้ยงดูอบรมบุคคลให้เหมาะสม เป็นเงื่อนไขการก่อรูปของ วาทกรรมความรู้เกี่ยวกับการจัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลทางจิตวิทยาของ พลเมืองด้วยวิธีการทางสำรวจกลุ่มตัวอย่างสถิติ โดยเฉพาะในแวดวงวิชาการ สาขาคณิตศาสตร์ การศึกษาด้วยวิธีสำรวจกลุ่มตัวอย่างทางสถิติชิ้นแรก ๆ เป็น งานของ Chayakul (1964) ศึกษาการเลี้ยงดูเด็กของครอบครัวชนชั้นกลางใน กรุงเทพมหานคร Kowatrakul (1964) ศึกษาการเลี้ยงดูเด็ก และการรับรู้ความคาดหวังจาก ครอบครัวของวัยรุ่นชนชั้น Srisukho (1964) ศึกษาการรับรู้ความสัมพันธ์ระหว่าง ชายหญิงในเยาวชนนักศึกษา และ เตือน สินธุพันธุ์ประทุม (2508) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้พฤติกรรมของตนเองของนักเรียน การรับรู้พฤติกรรมของ นักเรียนโดยครูในทัศนะของนักเรียน และการรับรู้ของครูที่มีต่อพฤติกรรมของ นักเรียนกับความสัมฤทธิ์ผลในการเรียน

หน่วยงานราชการก็อาศัยวิธีการนี้เพื่อประเมินความรู้ ความคิดเห็น ความต้องการ และทัศนคติของ “ประชาชน” เกี่ยวกับนโยบายของหน่วยงานรัฐ รวมถึง เพื่อสำรวจพฤติกรรมของประชาชน โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินการสำรวจ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500 - 2530 เพื่อนำข้อมูลไปประกอบแผนพัฒนา ประเทศ เช่น การสำรวจความรู้ ความคิดเห็น และการปฏิบัติเกี่ยวกับการแจ้ง คนเกิด คนตาย (2509) การสำรวจการรับฟังวิทยุ (2511) การสำรวจความ ต้องการและปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขา (2526) การสำรวจการเข้าร่วม กิจกรรมทางวัฒนธรรมและการใช้เวลาของประชาชน (2528) การสำรวจพฤติกรรม การเล่นเกม การดูกีฬา (2527) การสำรวจพฤติกรรมการสูบบุหรี่ (2529) การสำรวจทัศนคติเกี่ยวกับบุตร (2531) ทัศนคติของประชากรเกี่ยวกับภาวะทางสังคม (2531) การสำรวจความสนใจและพฤติกรรมการรับชมโทรทัศน์ (2536)

วาทกรรมเกี่ยวกับการศึกษาข้อมูลทางจิตวิทยาของพลเมือง ไม่เพียง ก่อตัวขึ้นในแวดวงวิชาการ และแวดวงหน่วยงานราชการเท่านั้น แต่ยังปรากฏ ในแวดวงการตลาด ในรูปของการศึกษาพฤติกรรม “ผู้บริโภค” ในโลกตะวันตก ในบริบทหลังสงครามเย็นสิ้นสุด เทคโนโลยีการสื่อสารพัฒนาขึ้น สื่อมีหลากหลายขึ้น ผู้บริโภคมีทางเลือกมากขึ้น สินค้าที่ถูกผลิตจากระบบอุตสาหกรรมมีมากขึ้น เกินกว่าความต้องการ สิ่งเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นให้กระบวนการตลาดได้เปลี่ยนจาก การผลิตมาเป็นการสนใจการบริโภคอย่างสมบูรณ์ (E. Schultz, 1994) การตลาด ได้เปลี่ยนจากการพึ่งพิงองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ ไปสู่สาขาพฤติกรรมศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และจิตวิทยา ผู้บริโภคกลายเป็นหน่วยในการศึกษาวิเคราะห์ เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับสาขาการตลาด เช่น การศึกษาผู้นำทางความคิด ของ Katz & Lazarsfeld (1955) รวมถึงแนวคิดอื่น ๆ เช่น แนวคิดเกี่ยวกับความภักดีในตราสินค้า และแนวคิดเกี่ยวกับการแบ่งส่วนการตลาด โดยเฉพาะการแบ่งส่วนประชากรศาสตร์ บนพื้นฐานของสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้แวดวงการตลาดมีทฤษฎีที่ ซับซ้อนขึ้น งานศึกษาช่วงแรก มักเป็นการศึกษาแรงจูงใจของผู้บริโภค เป็นการทำความเข้าใจผู้บริโภคเพื่อที่จะสามารถกระตุ้นเร้าจูงใจผู้บริโภคให้จับจ่ายใช้สอยได้ (Sheth, 1985: 5-7)

ท่ามกลางกระแสสื่ออเมริกันวัตรในประเทศไทย ลัทธิบริโภคนิยม ได้แผ่ขยายเข้ามาถึงชนบท หลักฐานสำคัญ คือ ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการจัดตั้ง พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค พ.ศ. 2522 ขึ้น ข้อมูลทางจิตวิทยาของผู้บริโภค กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนายทุนและนักการตลาด ที่จะต้องอาศัยข้อมูลเหล่านั้น เพื่อออกแบบเทคนิคการจูงใจที่เหมาะสมกับผู้บริโภคแต่ละคน ความรู้ทางด้านสถิติและความรู้ทางด้านจิตวิทยาผู้บริโภคผนวกกันเกิดเป็นงานศึกษาวิจัย เพื่อการตลาด ซึ่งพบเห็นอย่างมากในช่วงทศวรรษที่ 2510-2530 เช่น ดำรา ตีพิมพ์เกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภคของธงชัย สันติวงษ์ ในปี พ.ศ. 2515 การศึกษา อิทธิพลของชื่อการค้าและสไตล์ของเสื้อเชิ้ตสำเร็จรูป ต่อพฤติกรรมทางเลือกซื้อ ของผู้บริโภคของวัลลภา รามกุลพาน (2518) การศึกษาทัศนคติของผู้บริโภคในเขต กรุงเทพมหานครที่มีต่อเบหมี่สำเร็จรูปของดำรงค์ วิวัฒนาไพบุลย์ลาภ (2525)

การปฏิวัติคอมพิวเตอร์ : จากข้อมูลนาล็อก สู่มูลค่าดิจิทัล

เงื่อนไข 2 ประการที่ทำให้การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองได้พลิกโฉมจากการเก็บข้อมูลแบบแอนะล็อกไปสู่รูปแบบดิจิทัล คือ การพัฒนาความรู้ทางสถิติแบบสมัยใหม่ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ที่ถูกมองว่าแม่นยำและเป็นวิทยาศาสตร์ และการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศและเครือข่ายสื่อสารสังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์

เดิมที “สถิติ” เป็นวาทกรรมความรู้ที่อยู่ในวงจำกัดแค่เพียงในหน่วยงานเล็ก ๆ ที่มีหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูลทางประชากรและข้อมูลทางเศรษฐกิจในรูปของตัวเลขเท่านั้น เช่น การทำสำมะโนครัว ย้อนไปในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2457 ประเทศไทยจัดตั้งกรมสถิติพยากรณ์ ทำหน้าที่รวบรวมหัวข้อทะเบียนและรายงานของกระทรวง ทบวง กรม เพื่อวิเคราะห์พยากรณ์ภาวะการณ์ต่าง ๆ ล่วงหน้า โดยมีผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศเป็นที่ปรึกษา แต่งานสถิติชิ้นแรกที่ยังเผยแพร่ง่ายแก่ประชาชนทั่วไปเป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลสถิติประชากร เศรษฐกิจและการค้า ในรูปเล่ม “รายงานสถิติรายปี พ.ศ. 2459” ฉบับปฐมฤกษ์ เสนอข้อมูลเบื้องต้นในภาษาอังกฤษ ทั้งสถิติลมฟ้าอากาศ ประชากร การคลัง การพาณิชย์ การค้าต่างดาว การไปรษณีย์โทรเลขและโทรศัพท์ การรถไฟ การศาลยุติธรรม การเกษตร ฝนรัฐบาล การโลหะกิจและเหมืองแร่ และมาตราซึ่งดวงวัด ได้ข้อมูลจากรายงานเอกสาร ทะเบียน สำมะโน และการสำรวจแบบกลุ่มตัวอย่าง

สถิติเริ่มกลายเป็นวาทกรรมที่แพร่หลายทั่วรัฐไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อไทยซึ่งเสียหายจากสงครามจำเป็นต้องกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ คือ สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และองค์การสหประชาชาติ เพื่อฟื้นฟูประเทศ รัฐไทยจำเป็นต้องจัดทำสถิติพื้นฐานหลายรายการด้วยกัน เช่น สถิติประชากร ผลิตภัณฑ์ และอุตสาหกรรมนานาชาติ รายได้ประชาชาติ ฯลฯ เพื่อเสนอต่อธนาคารโลก รัฐบาลสหรัฐอเมริกา และสถาบันที่เกี่ยวข้องใช้ประกอบการพิจารณา กู้ยืมเงิน (คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

สถิติจึงกลายเป็นประเด็นวาระสำคัญที่ถูกพูดถึงมากขึ้นในหน่วยงานราชการไทย มีใช้ในฐานะการเก็บรวบรวมข้อมูลตัวเลขเท่านั้น แต่ในฐานะของวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์สมัยใหม่ในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อคำนวณความน่าจะเป็นด้วยสูตรทางคณิตศาสตร์ที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ผลที่ได้จากการคำนวณช่วยให้การวางแผนตัดสินใจแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างมีหลักการถูกต้องที่สุด

การกระตุ้นให้มีความสำคัญกับประเด็นทางสถิตินี้ มุ่งเพื่อปฏบัติการศึกษาและประกอบกับการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติของประเทศไทย เห็นได้ชัดจากการเปิดสอนวิชาสถิติในคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา พ.ศ. 2496 และการตราพระราชบัญญัติสถิติ พ.ศ. 2495 ให้มีการบริหารกิจการสถิติ การส่งเสริมประสานงานด้านสถิติ การทำสำมะโนประชากร การสำรวจนานาชาติ การศึกษาอบรมสถิติ การวิจัยในด้านวิชาการ พร้อมยกฐานะของกรมสถิติพยากรณ์ขึ้นเป็นสำนักงานสถิติกลางมีฐานะเท่ากรมเป็นส่วนหนึ่งของสำนักงานเลขาธิการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลสถิติหลายโครงการ โดยผู้เชี่ยวชาญจากสหประชาชาติและสหรัฐอเมริกามาช่วยแนะนำดำเนินการ ก่อนจะเลื่อนฐานะขึ้นเป็นสำนักงานสถิติแห่งชาติ (National Statistical Office) ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 80 ตอนที่ 50 ลงวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2506 (คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

สำนักงานสถิติแห่งชาติที่สร้างขึ้นใหม่ได้จัดทำสำมะโนประชากร ซึ่งใช้วิธีการแบบทันสมัยและเป็นที่ยอมรับ ข้อมูลเหล่านี้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการวางแผนด้านประชากร การศึกษา สาธารณสุขและสวัสดิการ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ประเด็นเกี่ยวกับสถิติของชาติได้ขยายออกไปกว้างอย่างมากมายในแวดวงราชการ นอกเหนือจากสำมะโนประชากรแล้ว ยังได้ทำสำมะโนอื่น ๆ อีก คือ สำมะโนเกษตร (2506) สำมะโนอุตสาหกรรม (2507) สำมะโนธุรกิจและบริการ (2509) รวมถึงการสำรวจต่าง ๆ เช่น การสำรวจแรงงาน (ภาวะการจ้างงาน) การสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร การสำรวจการย้ายถิ่นฐาน การสำรวจเด็กและเยาวชน การสำรวจเคหะ การสำรวจงานนคร การสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน การสำรวจข้อมูลอนามัยและสวัสดิการ การวิจัยวิทยุและโทรทัศน์ การรับฟังวิทยุ ฯลฯ

ภายใต้แรงสนับสนุนจากผู้เชี่ยวชาญชาวสหรัฐอเมริกา สถาบันอุดมศึกษาไทยจึงได้นำเข้าความรู้ด้านสถิติเชิงคณิตศาสตร์ระดับสูงจากโลกตะวันตก อันเป็นสถิติ

สมัยใหม่ที่ต้องอาศัยคอมพิวเตอร์ในการคำนวณประมวลผล และยังได้นำเข้า IBM 1620 คอมพิวเตอร์เครื่องแรกมาในประเทศไทย เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2506 เพื่อส่งเสริมความรู้ทางสถิติในสถาบันอุดมศึกษาไทยให้เข้มข้นขึ้น การเข้ามาของคอมพิวเตอร์ทำให้วิทยาการคอมพิวเตอร์ (Computer Science) กลายเป็นแขนงวิชาที่ได้รับความนิยม มีการเปิดหลักสูตรอบรมการใช้งานคอมพิวเตอร์เป็นไปอย่างครึกครื้น แต่ก็จำกัดเฉพาะในแวดวงนิสิต อาจารย์ ข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น โรงเรียนนายเรือและนายทหารเรือ การพลีงานแห่งชาติ สำนักงานปรมาณูเพื่อสันติ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ การไฟฟ้า ฯลฯ (คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

อย่างไรก็ดี ในยุคการปฏิวัติคอมพิวเตอร์ สิ่งที่ทำให้การจัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลพลเมืองได้พลิกโฉมไปสู่รูปแบบวิทยาการข้อมูลสมัยใหม่นอกจากการนำเข้าศาสตร์การวิเคราะห์สถิติสมัยใหม่ด้วยระบบคอมพิวเตอร์แล้ว อีกเงื่อนไขหนึ่ง คือ การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศและเครือข่ายสื่อสารคมนาคมออนไลน์เชิงพาณิชย์

การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศและเครือข่ายสื่อสารคมนาคมออนไลน์เชิงพาณิชย์ในบริบทโลก เป็นผลผลิตจากเทคโนโลยีดิจิทัลและเทคโนโลยีเครือข่าย เทคโนโลยีดิจิทัลเป็นเทคโนโลยีการจัดเก็บ ประมวลและใช้ข้อมูลในรูปแบบของรหัสเลขฐานสอง ส่วนเทคโนโลยีเครือข่าย เริ่มต้นจากความพยายามทำให้คอมพิวเตอร์สองเครื่องขึ้นไปสามารถสื่อสารรับส่งข้อมูลถึงกันได้ และเมื่อเทคโนโลยีเครือข่ายกับเทคโนโลยีดิจิทัลมาประจวบเหมาะกัน จึงก่อให้เกิดเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศ หรือที่รู้จักกันในชื่อของ “อินเทอร์เน็ต” (Internet)

อินเทอร์เน็ตเป็นผลพวงสำคัญจากการเมืองโลกในยุคสงครามเย็น ระหว่างค่ายคอมมิวนิสต์และค่ายเสรีประชาธิปไตย ในทศวรรษของปี พ.ศ. 2510 เป็นผลงานของกระทรวงกลาโหมของสหรัฐอเมริกา ในฐานะเครือข่ายทดลองที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นการสนับสนุนงานวิจัยด้านการทหาร ก่อนจะขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ถือเป็น การปฏิวัติครั้งสำคัญของโลกหรือที่เรียกกันว่า การปฏิวัติสารสนเทศ โลกได้พลิกโฉมเข้าสู่ยุคแห่งข้อมูลข่าวสารและสังคมสารสนเทศ ก่อให้เกิดเครือข่ายสังคมออนไลน์ ที่ผู้คนทั่วโลกสามารถแบ่งปันข้อมูลถึงกันในกลุ่มคนดิจิทัลได้

แบบเรียลไทม์ ทำให้เกิดการย่นย่อของระยะเวลาในการสื่อสารอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน

ภายหลังชัยชนะของโลกเสรี อินเทอร์เน็ตกลายเป็นเทคโนโลยีที่ถูกพัฒนาและส่งต่อภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ประเทศไทยตอบรับเทคโนโลยีนี้อย่างกระตือรือร้น โดยมีการตราพระราชบัญญัติพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พ.ศ. 2534 และติดตั้งอินเทอร์เน็ตชนิดเต็มรูปแบบในเดือนกรกฎาคม ปี พ.ศ. 2535 โดยสถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นอกจากเพื่อประโยชน์ในการติดต่อสื่อสารและส่งต่อข้อมูล อำนาจซ่อนเร้นที่แฝงมากับอินเทอร์เน็ต คือ การบันทึก การจัดเก็บ และประมวลผลข้อมูลของพลเมืองที่ใช้งานอินเทอร์เน็ต เพื่อมุ่งเป้าผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การตลาด การวิจัย การสอดส่อง ฯลฯ

ที่ผ่านมามีการเก็บข้อมูลแบบแฉะลือก เช่น การสำรวจด้วยแบบสอบถาม ถูกตั้งคำถามถึงประสิทธิภาพของเครื่องมือ ที่ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนได้ ผู้ตอบแบบสอบถามมีอิสระค่อนข้างมาก ดังนั้น จึงสามารถไม่ให้ความร่วมมือตอบแบบสอบถามอย่างไม่ตั้งใจ และละทิ้งการร่วมการวิจัยกลางคันในที่สุด (Downes-Le Guin et al., 2012) ในขณะเดียวกันมนุษย์นั้นอาจซับซ้อนและมีความหลากหลายเกินกว่าเครื่องมือจะวัดได้ เครื่องมือวัดที่ไม่ละเอียดถี่ถ้วนพออาจจะทำให้ผลเลยในประเด็นอื่น ๆ ที่สำคัญไป (Babbi, 2016: 280) นอกจากนี้ยังถูกวิพากษ์ถึงศักยภาพในการเป็นตัวแทนของประชากร เช่น ในกรณีการแจกแบบสอบถามผ่านช่องทางออนไลน์นั้น อาจไม่ครอบคลุมถึงประชากรที่ไม่ได้เข้าถึงการใช้งานอินเทอร์เน็ต (Cooke, 2017)

ทว่า เทคโนโลยีสมัยใหม่กลายเป็นเทคโนโลยีของอำนาจที่จะสอดส่องข้อมูลของพลเมืองได้ง่ายขึ้น สามารถเห็นข้อมูลของประชากรที่ใหญ่ขึ้นไม่ต่างจากการทำสำมะโนประชากร ทั้งยังเป็นข้อมูลครอบคลุมไปถึงข้อมูลมิติทางจิตวิทยา โดยที่พลเมืองไม่รู้ตัวด้วยซ้ำ โดยเฉพาะข้อมูลที่เกิดจากการใช้งานเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศและเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์

ขณะที่เครือข่ายสังคมออนไลน์ กลายเป็นพื้นที่ที่พลเมืองสมัยใหม่จะต้องเข้าร่วมอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการสื่อสาร แบ่งปัน

สร้างและบำรุงรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม ผลจากการเข้าร่วม ทำให้พลเมืองได้กลายเป็นผู้ผลิตเนื้อหา สร้างการสื่อสาร สร้างเครือข่ายทางสังคมด้วยตนเอง เกิดเป็นคลังข้อมูลมหาศาลอันเป็นผลผลิตจากกระบวนการร่วมของสังคม พลเมืองจะทิ้งร่องรอยของตนเองในโลกดิจิทัล หรือเรียกว่า รอยเท้าดิจิทัล (Digital Footprint) พลเมืองผู้ใช้งานเครือข่ายลตรูปกลายเป็นเพียงข้อมูลดิจิทัลโดยสมบูรณ์ ข้อมูลเหล่านี้จึงเป็นข้อมูลที่พลเมืองผลิตขึ้นด้วยสำนึกอย่างเป็นไปเองโดยธรรมชาติ แต่ถูกจัดเก็บ วิเคราะห์ ประมวลผล และใช้ประโยชน์โดยบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นโดยมนุษย์ ระบบอัลกอริทึม และปัญญาประดิษฐ์ ทั้งหมดเกิดขึ้นโดยพลเมืองไม่รู้ตัว

การที่ระบบอัลกอริทึม และปัญญาประดิษฐ์ เป็นผู้เฝ้าระวัง วิเคราะห์ และประมวลข้อมูลของมนุษย์ เป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่าความรู้เชิงสถิติและเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ได้ก่อให้เกิดสถานะโพ้นมนุษย์ มนุษย์กลายเป็นข้อมูลดิจิทัลในทางตรงข้าม วัตถุกลายเป็นผู้กระทำการ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ พลเมืองกลายเป็นสิ่งที่ถูกกำหนด ถูกศึกษาและถูกวิเคราะห์โดยวัตถุ อำนาจสมัยใหม่ที่กระทำต่อพลเมืองมิใช่มนุษย์อีกต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ ขั้นตอนวิธี หรือระบบอัลกอริทึม (Algorithm) ในเครือข่ายสังคมออนไลน์ เป็นเทคโนโลยีที่ทำหน้าที่วิเคราะห์ข้อมูลส่วนบุคคล ข้อมูลทางจิตวิทยา แบบแผนการใช้งาน และเชื่อมโยงลักษณะร่วมของผู้ใช้ในเครือข่ายของผู้ใช้แต่ละคน เพื่อที่ระบบจะสามารถออกแบบเนื้อหา กลั่นกรอง และคัดสรรข้อมูล ให้ตรงกับที่ผู้ใช้ต้องการ ดังนั้น สิ่งที่ผู้ใช้แต่ละคนจะได้พบเห็นบนนิวส์ฟีด (News Feed) ของตนเอง จึงเป็นสิ่งที่อัลกอริทึมคัดสรรแล้วว่า น่าจะถูกจริตของผู้ใช้ ส่วนเรื่องทั่วไปที่อาจจะมิประโยชน์แต่ไม่เข้าข่ายตามอัลกอริทึม ก็จะไม่มีการปรากฏต่อสายตาของผู้ใช้ ระบบอัลกอริทึมของเครือข่ายการสื่อสารออนไลน์ ได้กลายเป็นเทคโนโลยีสำคัญของการทำการตลาด ด้วยการนำข้อมูลของพลเมืองแต่ละคนมาวิเคราะห์ และนำเสนอสินค้าบริการที่คิดว่าเหมาะสมกับผู้บริโภคที่สุด

ในบริบทของประเทศไทย ข้อมูลดิจิทัลกลายเป็นกลไกอำนาจสมัยใหม่ที่ทำให้อำนาจสามารถเข้าจัดการควบคุมและสอดส่องข้อมูลดิจิทัลของพลเมืองได้แทบได้ในทุกช่วงจังหวะชีวิต トラบเท้าที่พลเมืองยังใช้เครื่องมือเครือข่ายดังพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2550

และพระราชบัญญัติการรักษาความมั่นคงปลอดภัยไซเบอร์ พ.ศ. 2562 ที่เอื้อให้มีการสอดส่องข้อมูลของพลเมือง เพื่อป้องกัน รั้งมือ และลดความเสี่ยงจากภัยคุกคามทางไซเบอร์ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ อันกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางทหาร และความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ

วาระปัจจุบัน วาทกรรมในการจัดการควบคุมและเฝ้าระวังข้อมูลดิจิทัล กำลังถูกต่อต้านด้วยวาทกรรมใหม่ที่หยิบยกประเด็นเกี่ยวกับความเป็นส่วนตัวขึ้นมา เป็นการเรียกร้องสิทธิความเป็นส่วนตัวให้แก่พลเมืองข้อมูล ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการปะทะนี้ คือ พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 เพื่อป้องกันการละเมิดสิทธิในข้อมูลส่วนบุคคล ทว่า มีช่องโหว่ไว้ในมาตราที่ 4 คือ ไม่บังคับใช้ในการดำเนินการของหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ในการรักษาความมั่นคงของรัฐ

คุณสมบัติและเทคนิคของอำนาจในการปกครองพลเมืองข้อมูล

การเปลี่ยนจากระบบสัณฐานไพร-ทาส มาสู่การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองแบบสมัยใหม่ แสดงให้เห็นโฉมหน้าใหม่ของอำนาจ ที่มีได้มุ่งบีบเค้นเอาแรงงานหรือริบส่วยจากพลเมืองได้ปกครองอีกต่อไป หากแต่มุ่งที่จะครอบคลุมเหนือชีวิตของพลเมืองทั้งปวง เพื่อโอบอุ้มประคับประคองและบริหารจัดการชีวิต ดังที่ Foucault เรียกว่า ชีวอำนาจ (Bio-Power) (Foucault, 1978: 140) การพลิกโฉมอำนาจเช่นนี้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานเสรีในระบบการค้าเสรีทุนนิยมที่ขยายมาจากชาติมหาอำนาจตะวันตก พลเมืองไทยในรัฐชาติสมัยใหม่จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ชีวิตของพลเมืองกลายเป็นวัตถุหรือข้อมูลที่จะต้องทำความเข้าใจ จัดการ และควบคุม อำนาจจากเดิมที่มักเน้นการลงโทษเข่นแค้น เฝ้าติดจากไพร่ที่หลบหนีการสัณฐาน ก็เปลี่ยนมาสนใจการสร้างบรรทัดฐานความเป็นพลเมืองของรัฐไทยให้เป็นเหมือน ๆ กัน โดยชี้นำจากข้อมูลทะเบียนราษฎร์

การขยายตัวของวาทกรรมความรู้เกี่ยวกับข้อมูลพลเมือง เผยให้เห็นการทำงานของชีวอำนาจทั้ง 2 ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคลหรือรูปแบบวินัยที่บ่งการเรือนร่างของมนุษย์ (Disciplines) และระดับกลุ่มทางสังคม รูปแบบการควบคุมทางประชากร (Regulatory Controls)

ในระดับปัจเจกบุคคล การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองในบริบทการสร้างรัฐชาติและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จะพิจารณาร่างกายมนุษย์ในฐานะเครื่องจักรผลิตข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการรัฐชาติสมัยใหม่ ทั้งในระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจ พลเมืองจึงถูกจัดระเบียบด้วยศาสตร์สมัยใหม่เพื่อให้สามารถรวบรวม บันทึก และจัดเก็บข้อมูลของพลเมืองแต่ละคนได้อย่างเป็นระบบระเบียบและมีประสิทธิภาพ ด้วยเทคนิควิธีต่าง ๆ ได้แก่

1. เทคนิคการจัดแยกพลเมืองเป็นสัดส่วนตามพื้นที่คล้ายแบ่งสรรพื้นที่ทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะในระบบทะเบียนราษฎร์ มีการขีดเส้นแบ่งเขตพรมแดนของรัฐชาติอย่างชัดเจน ให้มีพื้นที่ปิดล้อมเฉพาะที่บ่งบอกว่าเป็นพื้นที่ของพลเมืองรัฐไทย ในขณะที่เดียวกันก็จัดช่องตารางแยกแยะพลเมืองของรัฐให้อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ของตนตามเขตการปกครองที่มีช่วงชั้นต่างกัน ได้แก่ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด โดยหมู่บ้านขึ้นตรงกับตำบล ตำบลขึ้นตรงกับอำเภอ และอำเภอขึ้นตรงกับจังหวัด

ในขณะเดียวกัน พลเมืองก็ถูกจัดจำแนกแบ่งแยกเป็นตารางในพื้นที่หน้ากระดาษ และต่อมาในหน้าจอคอมพิวเตอร์ด้วยตารางที่จำแนกอย่างละเอียดมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามลักษณะทางประชากรศาสตร์ ลักษณะทางจิตวิทยา ประชากรแต่ละส่วน (Segment) ที่อยู่ในแต่ละตำแหน่งของตารางก็จะถูกกำหนดหน้าที่ใช้สอยที่ต่างกัน เช่น ประชากรเพศชายมีหน้าที่ต้องเกณฑ์ทหาร ประชากรที่อายุถึงเกณฑ์ที่รัฐกำหนดมีหน้าที่ต้องเสียภาษีอากร หรือประชากรที่มีลักษณะทางบุคลิกภาพอย่างหนึ่งก็ถูกจัดวางเป็นผู้บริโภคของสินค้าบางประเภท

2. เทคนิคการกำหนดควบคุมปฏิบัติการของพลเมือง คล้ายกับการควบคุมการเคลื่อนไหวทางกายวิภาค วัฏจักรชีวิตของพลเมือง ทุกช่วงจังหวะชีวิตถูกควบคุมโดยตารางเวลาที่กำหนดให้พลเมืองต้องให้ข้อมูล โดยเฉพาะในระบบทะเบียนราษฎร์ นับตั้งแต่แรกเกิดต้องลงทะเบียนทำใบสูติบัตร เติบโตเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์

ต้องลงทะเบียนบันทึกข้อมูลบัตรประจำตัวประชาชน เมื่อสมรสก็ต้องลงทะเบียน ใบสำคัญสมรส แก่ตัวลงต้องลงทะเบียนทำบัตรผู้สูงอายุ และเมื่อเสียชีวิตแล้วก็ยังต้องลงทะเบียนในมรณบัตร นอกจากนี้ ทุกจังหวะในชีวิตประจำวันของมนุษย์จะต้องได้รับการบันทึกข้อมูล เพื่อแลกกับการทำกิจกรรมใด ๆ เช่น การประทับข้อมูลลายนิ้วมือเพื่อเข้าทำงาน หรือเพื่อผ่านเข้าออกผ่านประตูตึก การลงทะเบียนกรอกข้อมูลเพื่อเข้าร่วมประชุม การลงทะเบียนเพื่อใช้เครื่องมือสื่อสาร การลงทะเบียนทำบัตรสมาชิกเพื่อบริโภคซื้อขายสินค้า แม้กระทั่งการประทับข้อมูลในสื่อสังคมออนไลน์เพื่อแลกกับการมีปฏิสัมพันธ์ในชุมชนเครือข่าย

เทคนิคการกำหนดควบคุมปฏิบัติการของพลเมืองยังได้ประสานรัดตรึงร่างกายของพลเมืองไว้กับวัตถุ โดยเฉพาะเทคโนโลยีจัดเก็บบันทึกข้อมูลทั้งหลาย ร่างกายเป็นเพียงส่วนประกอบของอุปกรณ์ที่จำเป็นในการจัดเก็บข้อมูล เช่น เครื่องมือแบบสอบถาม เครื่องมือสื่อสารสมาร์ตโฟน คอมพิวเตอร์ จนกลายเป็นร่างที่ผนึกรวมกับอุปกรณ์และสามารถผลิตข้อมูลได้อย่างเต็มศักยภาพ

3. เทคนิคการฝึกฝน สังสมข้อมูลของพลเมืองผ่านเวลาคล้ายกับการสังสมแรงในทางกลศาสตร์ ข้อมูลของพลเมืองที่ถูกเก็บสะสมมากขึ้นเท่าใดก็จะก่อรูปร่างเป็นตัวตนของพลเมืองนั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น และสามารถประมวลผลแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เทคนิคนี้เห็นได้ชัดในการจัดเก็บข้อมูลในรูปแบบดิจิทัล เช่น เครื่องมือดิจิทัลติดตามตัวเพื่อบันทึกข้อมูลด้านสุขภาพ ซึ่งเก็บบันทึกข้อมูลด้านสุขภาพของผู้พกพาอยู่ตลอดเวลา เมื่อถึงจังหวะที่ข้อมูลทั้งหมดครบถ้วน ประจวบเหมาะ ทั้งข้อมูลจังหวะการเต้นของหัวใจ ระดับความดัน ระยะเวลาการนอนหลับ ปริมาณอาหาร พลังงานที่เสียไป ฯลฯ ก็จะสามารถประมวลผลชี้ขาดได้ว่า บุคคลนั้นมีความเสี่ยงที่จะป่วยหรือมีสุขภาพแข็งแรง

ในขณะเดียวกัน ก็ทดสอบพลเมืองอยู่เสมอโดยกำหนดภารกิจต่าง ๆ เป็นขั้นเป็นตอนสำหรับพลเมือง จนได้ข้อมูลในระดับที่เป็นมาตรฐาน เช่น เครื่องบันทึกข้อมูลสุขภาพแบบติดตัว ได้การกำหนดภารกิจเป็นขั้นเป็นตอนให้ผู้สวมกระทำการกิจต่าง ๆ สังสมคะแนนไปเรื่อย ๆ จนมีข้อมูลในระดับ “สุขภาพที่ดี” หรืออีกตัวอย่าง คือ บัตรบันทึกยอดการซื้อสินค้า หากผู้บริโภคสังสมข้อมูลยอดการใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ก็จะได้เลื่อนระดับเป็นผู้บริโภคชั้นดีในที่สุด

4. เทคนิคการผสมผสานประกอบสร้างพลังกำลังจากพลเมืองหลาย ๆ คน ตามหลักการทางเศรษฐศาสตร์ ทำให้ข้อมูลของปัจเจกคนหนึ่งกลายเป็นองค์ประกอบชิ้นหนึ่งที่เชื่อมโยงเข้ากับข้อมูลของคนอื่น ๆ จนกลายเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันโดยอาศัยคำสั่งทางสถิติที่สามารถจะประมวลผลข้อมูลเหล่านั้น และแปรผลได้ในหลากหลายรูปแบบ ทั้งในรูปของตารางแจกแจงความถี่ โมเดลสมการเชิงโครงสร้าง และกราฟ

สำหรับยุทธวิธีของอำนาจ ที่ทำให้เทคนิคการจัดระบบระเบียบอัตบุคคลเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตามทัศนะของ Foucault ที่ได้เสนอไว้ใน Discipline and Punish: The Birth of the Prison (1975) ได้แก่ การสอดส่องดูแล (Surveillance) การชี้ขาดความปกติ/ผิดปกติ (Normalizing) และการทดสอบ (The Examination)

การสอดส่องดูแล (Surveillance) นับเป็นยุทธวิธีที่สอดคล้องอย่างมากในการอธิบายอำนาจสมัยใหม่ กิจกรรมและชีวิตของพลเมืองในโลกสมัยใหม่จะถูกจับตาเฝ้ามองอยู่ตลอดเวลา ผ่านกลไกการจัดเก็บบันทึกข้อมูล และอำนาจในการเฝ้ามองนี้ไม่อาจจะบดบังได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเฝ้าระวังดิจิทัลและการบันทึกข้อมูลพลเมืองในยุคเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศ สถาปัตยกรรมอิเล็กทรอนิกส์ล้วนเต็มไปด้วยกลไกของการสอดส่องดูแล ทั้งข้อมูลที่เปิดเผยสู่สาธารณะ หรือข้อมูล “หน้าบ้าน” แม้กระทั่งข้อมูลความเป็นส่วนตัว หรือข้อมูล “หลังบ้าน” ทำให้เกิดการมองเห็นและสามารถเข้าไปดำเนินการกับปัจเจกบุคคล และเปลี่ยนให้เป็นร่างกายที่เชื่อฟัง (Docile Body) โดยไม่จำเป็นต้องบังคับใช้ความรุนแรง ตัวอย่างเช่นเครื่องบันทึกข้อมูลแบบติดตามตัว ที่ใช้ในการสอดส่องดูแลว่าผู้ใช้พกกำลังกายไปได้เท่าไรแล้ว และกำหนดผู้ใช้ว่าควรวางแผนบริหารจัดการวิถีชีวิตของตนอย่างไร อีกตัวอย่างคือ ระบบอัลกอริทึมในสื่อสังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์ ที่สามารถสอดส่องข้อมูลของผู้ใช้แต่ละคน และประมวลผลเพื่อเสนอสินค้าและบริการที่ตรงกับผู้ใช้ เทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศเหล่านี้ ทำให้อานาจมีแรงแม้มุมความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจและมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Ecosystem) สามารถจัดเก็บข้อมูลพลเมืองได้จำนวนมหาศาล ภายในระยะเวลาอันสั้น และอาศัยกำลังคนน้อยลงในการสอดส่องควบคุมพลเมืองแต่ละคน

การชี้ขาดความปกติ/ผิดปกติ (Normalizing Judgement) เป็นยุทธวิธีของอำนาจที่ทำหน้าที่เชิงบรรทัดฐาน ในการจัดระเบียบกำหนดความแตกต่างของความปกติและความผิดปกติ ด้วยการทำให้เหมือนกันและแยกสิ่งที่ไม่อยู่ในเกณฑ์ปกติออก (Exclude) แล้วผลักให้ไปอยู่ในความไม่ปกติ เพื่อก่อให้เกิดสภาวะปกติ (Normalizes) พลเมืองถูกลดรูปกลายเป็นข้อมูลตัวเลข ตัวอย่างข้อมูลทะเบียนราษฎร ได้กลายเป็นมาตรฐานชีวิตว่า แต่ละบุคคลอยู่ในสภาวะปกติหรือไม่ปกติ และสมควรที่จะได้รับสิทธิพลเมืองหรือไม่ นำไปสู่การจัดประเภทบุคคลว่าเป็นคนดี คนไม่ดี คนปกติ หรือคนผิดปกติ เช่น เป็นบุคคลประเภท 0 หมายถึง ไม่ใช่คนสัญชาติไทย ไม่ตรงตามบรรทัดฐานความเป็นคนไทย ในขณะเดียวกันการไม่มีข้อมูลก็ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งผิดปกติ และถูกกีดกันให้กลายเป็นชายขอบ หรือกลายเป็นบุคคลที่ไร้ตัวตน เช่น บุคคลตกสำรวจ บุคคลที่ไม่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้าน บุคคลไม่มีตัวตนในเครือข่ายสังคมออนไลน์

การทดสอบ (Examination) เป็นยุทธวิธีชี้ขาดว่า บุคคลใดเข้าข่ายใดผ่านกระบวนการสร้างปัจเจกบุคคลให้เป็นวัตถุการตรวจสอบของอำนาจ (Objectification) อัดบุคคลกลายเป็นข้อมูลที่จะถูกจับตา รวบรวม จัดหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ ภายใต้แผ่นกระดาษทะเบียนราษฎร แบบสอบถามข้อมูลทางจิตวิทยา และหน้าจอเครือข่ายชุมชนออนไลน์ ที่แม้บุคคลสามารถมองเห็นได้ หากแต่ซ่อนการทดสอบไว้เบื้องหลัง การคำนวณและประมวลผลเกิดขึ้นในกล่องดำที่พลเมืองมองไม่เห็น ข้อมูลบุคลิกลักษณะของพลเมืองจะถูกอธิบาย ตัดสิน วัด เปรียบเทียบกับคนอื่น ๆ และผลการทดสอบจากข้อมูลเหล่านั้น จะบ่งบอกว่าบุคคลต้องได้รับการฝึกอบรม แก่ไข จัดกลุ่ม การยกเว้น อย่างไรบ้าง

ตัวอย่างข้างต้นนี้ คือ ชีวอำนาจระดับปัจเจกแต่ละบุคคล ซึ่งดำเนินการในรูปแบบวินัยที่สอดส่องและบงการเรือนร่างของมนุษย์ (Disciplines) ตามที่ Foucault เรียกว่า การเมืองกายวิภาคของเรือนร่างมนุษย์ (Anatomy-Politics of the Human Body) ทำให้มนุษย์เป็นวัตถุที่สามารถจับตา ฝ้าดู และสังเกตได้ตลอดเวลา จนยากที่จะต้านทาน ท้ายที่สุดมนุษย์ต้องตกเป็นทาสที่สมยอมให้กับอำนาจนี้ อย่างไม่มีทางเลือก

ที่สุดแล้ว เทคนิคก็ได้ถูกส่งต่อไปยังองคาพยพทางสังคมทั้งหมด ก่อเกิดชีวอำนาจในระดับสังคม เพื่อควบคุมประชากรทั้งสังคม (Regulatory Controls) ซึ่ง Foucault เรียกว่าชีวการเมืองเรื่องประชากร (A Bio-Politics of the Population)

พลเมืองขณะนี้ได้ถูกกลดรูปกลายเป็นสถิติตัวเลขอย่างสมบูรณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูลพลเมืองจำนวนมากศาลอย่างต่อเนื่อง ได้กลายเป็นอำนาจในการควบคุมการเจริญเติบโต คุณภาพชีวิต และพฤติกรรมของประชากรทั้งสังคม เช่น การกำหนดนโยบายสวัสดิการสำหรับผู้ถือบัตรคนจน โดยอาศัยระบบประมวลผลข้อมูลทางประชากร อาทิ ข้อมูลการใช้ไฟฟ้า ข้อมูลการใช้โทรศัพท์มือถือ ไปจนถึงการถือครองทรัพย์สินที่อยู่ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ที่ดินทำกิน ยานพาหนะ และแบ่งแยกตัวเลขอย่างชัดเจนว่า ผู้ใดเป็น “คนรวย” และผู้ใดถือเป็น “คนจน” ที่รัฐจะต้องเข้าไปโอบอุ้มประคับประคอง

การใช้ความรู้ด้านการจัดเก็บวิเคราะห์ข้อมูลพลเมือง ในการจัดจำแนกพลเมือง ไม่เพียงเปลี่ยนกลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงให้กลายเป็นแค่สถิติ แต่ยังมีส่วนในการชี้ขาดมาตรฐานว่า ใครบ้างที่มีสิทธิในสวัสดิการของรัฐ ทั้งสวัสดิการคนว่างงาน สวัสดิการด้านที่พักอาศัย และสวัสดิการอาหาร ทำให้เกิดความยากจนแบบอัตโนมัติ โดยเฉพาะการใช้ระบบอัตโนมัติที่เชื่อถือได้ เป็นความรู้ที่เชื่อถือได้ ในการพิจารณาตัดสิน ทำให้มนุษย์กลายเป็นผู้ถูกบงการโดยเครื่องจักร ดังกรณีวิพากษ์วิจารณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองทุมกา ประเทศอินเดีย ทางรัฐบาลมีการทดลองใช้ระบบแบบชีวมิติ (Biometric) ในการออกตัวเลขแสดงตัวตนของบุคคล 12 หลัก ที่เรียกว่า "อาดฮาร์" (Aadhaar) เทียบกับการประทับลายนิ้วมือ แต่เมื่อคอมพิวเตอร์เกิดรวนทำให้ไม่สามารถอ่านลายนิ้วมือผู้ใช้งานบางคน ทำให้ผู้ใช้งานรายนั้นไม่มีอาดฮาร์แสดงตัวตน ส่งผลให้ไม่สามารถรับสวัสดิการได้ บางคนขาดสวัสดิการจนได้รับความลำบาก และเสียชีวิตในที่สุด แสดงให้เห็นถึงปัญหาใหญ่ของการนำความรู้ด้านการวิเคราะห์ข้อมูลพลเมือง มาทำหน้าที่ตัดสินชีวิตของมนุษย์ (ประชาไท, 2562: ออนไลน์)

เมื่อความรู้เกี่ยวกับข้อมูลของพลเมือง ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญขึ้นมาในที่สาธารณะ ข้อมูลเป็นตัวกำหนดนิยามความเป็นพลเมือง จึงทำให้มนุษย์ได้เป็นองค์ประธานที่มีตัวตนขึ้นมา กลายเป็นพลเมืองข้อมูล (Data-Citizenship)

ผ่านการทำให้เป็นวัตถุ (Objectification) ของการศึกษา อัตบุคคลถูกสำรวจอย่างละเอียด บันทึกจัดเก็บข้อมูล ถูกตรวจสอบสอดส่องดูทุกแง่มุม ถูกจัดจำแนกทางวิทยาศาสตร์ ตั้งแต่ชื่อเสียงเรียงนาม ที่อยู่อาศัย ลักษณะทางชีวภาพ ทั้งส่วนสูง น้ำหนัก อัตราการเต้นของหัวใจ ชีพจร ความดัน ไปจนถึงลักษณะทางจิตวิทยา โดยองค์กร/สถาบันต่าง ๆ ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดเก็บข้อมูล ไม่ใช่แค่ในหน่วยงานรัฐและองค์กรการปกครอง แต่รวมถึงในโรงเรียน มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล ธนาคาร

วาทกรรมเกี่ยวกับข้อมูลของพลเมืองแพร่หลายในสถาบันต่าง ๆ นิยามของบุคคลถูกกำหนดด้วยข้อมูล หรืออีกนัย บุคคล หมายถึง ข้อมูลเกี่ยวกับตัวเขาที่ถูกบันทึกไว้ ภายใต้วาทกรรมเหล่านี้ บุคคลที่ไม่มีข้อมูลจึงถูกทำให้หายไป ถูกกีดกันออกไป ไม่มีตัวตนและตำแหน่งแห่งที่ของตน ดังเช่น กลุ่มคนที่ไม่มีชื่ออยู่ในทะเบียนราษฎร์ ก็ได้กลายเป็นบุคคลที่ไม่สามารถยืนยันว่าตัวเองเป็นใครได้ และอาจถูกผลักจากสิทธิของรัฐที่พึงมีให้เฉพาะผู้มีข้อมูลในทะเบียนราษฏรนั้น ๆ เช่น สิทธิในการเลือกผู้แทนทางการเมือง

ในทางกลับกัน กระบวนการทำให้กลายเป็นวัตถุข้างต้นนั้น ก็ได้สร้างอัตบุคคลขึ้นมา (Subjectification) ไม่เพียงทำให้อัตบุคคลหลงคิดว่าเป็นองค์ประธานในความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นศาสตร์เกี่ยวกับการจัดเก็บข้อมูลทางสถิติ เป็นผู้สร้างและใช้ชุดข้อมูลต่าง ๆ ด้วยตัวของพวกเขาเอง แต่ที่เหนือไปกว่านั้น อัตบุคคลแท้จริงแล้วตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุดข้อมูลเหล่านั้น เป็นเพียงหน่วยย่อยของข้อมูลขนาดใหญ่ที่ถูกวิเคราะห์ในทางสถิติ หรือ ประชากรศาสตร์เท่านั้น

นอกจากนี้ ภายใต้อำนาจการที่อัตบุคคลกลายเป็นข้อมูลที่ถูกแบ่งแยก สร้างความแตกต่าง ทั้งในมิติเพศ อายุ ชนชั้น สถานะ ฯลฯ ก็ได้ก่อให้เกิดพรมแดนจำแนกและสถาปนาองค์ประธานขึ้นมา เช่น ข้อมูลเลขบัตรประจำตัวประชาชน เกิดการแบ่งแยกพลเมืองในรัฐชาติ และสถาปนาคนไทย คนไร้สัญชาติ คนไร้รัฐ คนตกสำรวจ และนำไปสู่นิยามความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ จนท้ายที่สุด ผู้คนก็ตกเป็นทาสของนิยามการแบ่งแยกที่วุ่นวายนั้นเอง เช่น คนไร้รัฐ ไร้สัญชาติถูกกีดกันออกไปให้ตกไถ่นิยามของความผิดปกติ

ท้ายที่สุด มนุษย์ก็ได้เปลี่ยนตัวเองให้กลายเป็นองค์ประธานของข้อมูลเกี่ยวกับตัวเองด้วยตัวเอง ผ่านการทำให้มนุษย์เรียนรู้และเกิดความตระหนักรู้ในตัวเอง ตรวจสอบ และยอมรับมิติด้านข้อมูลต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นตัวเอง กล่าวคือ การกรอกข้อมูลลงในทะเบียนต่าง ๆ หรือการกรอกแบบสอบถามทางจิตวิทยาที่อาศัยวิธีการสำรวจ มนุษย์ย่อมต้องสำรวจตรวจตราตัวเองทั้งในแง่บุคลิก อาชีพ ความคิด ทัศนคติ การรับรู้ ฯลฯ และยอมรับแล้ว จึงจะเลือกตอบข้อมูลที่คิดว่าตรงกับตนเองที่สุด ในขณะที่เดียวกัน มนุษย์ก็ต้องตระหนักว่ามิติข้อมูลเหล่านี้เป็นปัญหาที่มนุษย์จะต้องรับผิดชอบ คอยเติมเต็มให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวเองสมบูรณ์ที่สุดและคอยแก้ไขหากมีการปรับเปลี่ยน เช่น ต้องแจ้งข้อมูลทุกครั้งเมื่อมีการย้ายบ้าน การสมรส การเดินทาง

กระทั้งการสร้างข้อมูลดิจิทัลในโลกสังคมออนไลน์ มนุษย์ก็ได้เปลี่ยนตัวเองให้กลายเป็นองค์ประธานของข้อมูลเกี่ยวกับตัวเองด้วยตัวเอง ผ่านการเรียนรู้ที่จะสื่อสาร สร้างเนื้อหาการสื่อสาร สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร จับจ่ายใช้สอย รวากับมนุษย์เป็นองค์ประธานในการกระทำเหล่านี้ และในทางตรงข้าม ข้อมูลเหล่านี้ก็ย้อนกลับมาเป็นเครื่องบงการมนุษย์ในรูปแบบอัลกอริทึมที่คอยสอดส่องเฝ้าระวัง วิเคราะห์ และเลือกสรรเนื้อหาต่าง ๆ ให้มนุษย์อยู่ตลอดเวลา

วาทกรรมเกี่ยวกับการบันทึกและใช้ประโยชน์จากข้อมูลของพลเมืองกลายเป็นอำนาจสมัยใหม่ ที่มีได้มีแต่ด้านกดขี่บังคับ แต่ได้สร้างสรรค์สถาปนาพลเมืองข้อมูลขึ้นมาทั้งในฐานะองค์ประธานและวัตถุแห่งความรู้ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นมิใช่เป็นตามแบบจำลองของผู้ปกครอง/ผู้ถูกปกครอง ที่ระบุผู้บงการเบื้องหลังได้ แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่งทั้งในธนาคาร โรงเรียน กระทั่งโลกสังคมออนไลน์

ท้ายที่สุดแล้ว ที่ใดมีอำนาจ ที่นั่นย่อมมีการต่อต้าน แต่การต่อต้านก็ดำรงอยู่ในขอบข่ายของอำนาจ ด้วยเหตุนี้ ย่อมกล่าวได้ว่า การปฏิรูปความเป็นสมัยใหม่ รวมถึงการเข้ามาขององค์ความรู้สมัยใหม่อย่างสถิติและการวิเคราะห์ทางจิตวิทยาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ แม้ช่วยโค่นล้มระบบไพร่ทาสที่เคยกดขี่พลเมืองลงไป แต่อีกด้านหนึ่งก็ได้สถาปนาระบอบใหม่ของอำนาจ และได้กลายเป็นเงื่อนไข

บรรทัดฐานต่าง ๆ สำหรับพลเมืองสมัยใหม่ที่จะต้องถูกจับเก็บบันทึก และสอดส่องข้อมูล ไม่เพียงแต่จากหน่วยงานทะเบียนราษฎรเท่านั้น แต่ระบบทะเบียนเหล่านี้ยังรุกล้ำเข้าไปในโลกส่วนตัว ทั้งในที่ทำงาน โรงพยาบาล สังคมออนไลน์ และกลายเป็นมาตรฐานเพื่อชี้ขาดว่าสิ่งใดบ้างที่ถือเป็นความเป็นปกติหรือผิดปกติในสังคม

ข้อสรุป

การศึกษาวงศาวทยาหรือประวัติศาสตร์การก่อรูปของพลเมืองข้อมูลนี้ ได้เชื่อมโยงให้เห็นว่าทฤษฎีความรู้สมัยใหม่เกี่ยวกับการจัดเก็บและใช้ประโยชน์จากข้อมูลของพลเมืองที่แพร่หลาย ในวิกฤตสำคัญทางประวัติศาสตร์ไทย 3 เหตุการณ์ ได้แก่

เหตุการณ์แรก เกิดขึ้นในช่วงการปฏิรูปรัฐชาติสมัยใหม่ เพื่อสร้างความศิวิไลซ์ภายใต้แรงกดดันจากจักรวรรดินิยมและเพื่อคานอำนาจระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับเจ้าขุนมูลนาย ความรู้ในการจัดเก็บข้อมูลด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ และวิธีคิดเชิงมนุษยธรรมแบบตะวันตกถูกให้ความสำคัญ ทำให้การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองในประเทศไทยได้ปฏิบัติจากระบบสัณเขไพร-ทาส ไปสู่รูปแบบทะเบียนราษฎร

เหตุการณ์ถัดมา เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสังคมแห่งชาติ เพื่อพัฒนาประเทศให้เป็นแบบอเมริกัน หรือที่เรียกว่า อเมริกานูวัต (Americanization) องค์ความรู้ทางด้านจิตวิทยาแบบวิทยาศาสตร์และระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณถูกให้ความสำคัญ ทำให้การศึกษาข้อมูลพลเมืองพลิกจากการเก็บข้อมูลทางประชากรศาสตร์ ไปสู่การจัดเก็บข้อมูลภายในจิตใจ ความคิด ประสพการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึก แบบแผนพฤติกรรมของพลเมือง

เหตุการณ์สุดท้าย เกิดขึ้นในยุคการปฏิวัติคอมพิวเตอร์ ความรู้ที่ถูกให้ความสำคัญ คือ ความรู้ทางสถิติแบบสมัยใหม่ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ที่ถูกมองว่าแม่นยำและเป็นวิทยาศาสตร์ และการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศ และเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์ ทำให้การจัดเก็บข้อมูลพลเมืองได้พลิกโฉมจากการจัดเก็บข้อมูลแบบแอนะล็อกไปสู่รูปแบบวิทยาการข้อมูลสมัยใหม่ โดยเฉพาะการจัดเก็บข้อมูลดิจิทัล

ความรู้เหล่านี้ได้สถาปนาอำนาจ (Power) ให้แก่ผู้เชี่ยวชาญ การจัดเก็บ วิเคราะห์ และใช้ประโยชน์จากข้อมูลพลเมือง อำนาจที่ว่ำนี้นี้มีลักษณะเป็นชีวอำนาจ (Biopower) มองเห็นร่างกายมนุษย์เป็นเครื่องจักรผลิตข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อระบบทุนนิยม เช่น การตลาด ชีวอำนาจบงการเรือนร่างของมนุษย์ผ่านยุทธวิธีต่าง ๆ ทั้งการสอดส่องเฝ้าระวังข้อมูลของพลเมือง (Surveillance) การทดสอบ (Examination) และชี้ขาดความปกติ/ผิดปกติให้แก่พลเมือง (Normalizing Judgement) โดยพิจารณาสร้างเกณฑ์ชีวิตจากข้อมูลที่เกิดขึ้นรวบรวมได้ ชีวอำนาจนี้ได้กระจายอยู่ทุกหนทุกแห่งมิใช่แต่เพียงในหน่วยงานรัฐ แต่ได้ขยายไปทั่วทุกองคาพยพของสังคม ก่อเกิดชีวอำนาจในระดับสังคม เพื่อควบคุมประชากรทั้งหมด (Regulatory Controls) ดังที่ Foucault เรียกว่า ชีวการเมือง (A Bio-Politic)

อำนาจดังกล่าวได้สร้างอัตบุคคล (Subject) รูปแบบหนึ่งขึ้นมา คือ “พลเมืองข้อมูล (Data-Citizenship)” ที่เป็นทั้งองค์ประธานผู้ผลิตสร้างข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง (Subjectification) ในทางตรงกันข้าม ก็เป็นวัตถุของความรู้เหล่านั้น (Objectification) อัตบุคคลถูกลดรูปเป็นเพียงตัวเลขทางสถิติ กลายเป็นข้อมูลทางประชากรศาสตร์ ข้อมูลทางจิตวิทยา ข้อมูลดิจิทัล ที่ถูกวิเคราะห์ จำแนกแยกแยะ และประมวลผลอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ท้ายที่สุดแล้ว บทความครั้งนี้ได้เผยให้เห็นการปรากฏขึ้นของอัตบุคคลที่เป็นพลเมืองข้อมูล ในฐานะสิ่งประกอบสร้างทางประวัติศาสตร์จากองค์ประกอบที่หลากหลาย ซึ่งจะเป็นบันไดก้าวแรกที่น่าไปสู่พื้นที่ใหม่ในการศึกษาเกี่ยวกับพลเมืองข้อมูล ทั้งการสอดส่องเฝ้าระวังข้อมูลของพลเมืองโดยที่ไม่รู้ตัว รวมถึงการเลือกปฏิบัติด้านข้อมูลในกลุ่มคนที่ถูกกีดกันออกไปจากวาทกรรมการจัดเก็บข้อมูล โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง ชนกลุ่มน้อย และกลุ่มคนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่ำกว่าคนอื่น

ดังนั้น ศาสตร์ด้านวิทยาการข้อมูลสมัยใหม่ จึงมิได้เป็นศาสตร์ที่แยกขาดจากบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง หากแต่เป็นศาสตร์ที่นักวิชาการสายมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ นิเทศศาสตร์ ควรจะเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาแนวทางการจัดเก็บและการใช้ข้อมูลของพลเมืองอย่างมีจริยธรรม และก่อประโยชน์แก่คนทุกกลุ่มอย่างทั่วถึงในสังคมข้างหน้าที่กำลังขับเคลื่อนไปด้วยข้อมูล

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กระทรวงมหาดไทย. (2474). รายงานประจำปีของมณฑลนครราชสีมา. เทศาภิบาล, 31(12), 826-880.

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2552). ร้อยคิด พันคำนึง ถึงหม่อมหลวงด้อย ชุมสาย. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2537). 30 ปี สุวิทย์ศาสตร์ที่ยั่งยืน. เชียงใหม่: คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จำลอง ดิษยวณิช. (2552). จิตเวชศาสตร์ไทยในอดีต. วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย, 54 (ฉบับภาคผนวก 1), 3S-11S.

ดำรงค์ วิวัฒนาไพบุลย์ลาภ. (2525). ทศนคติของผู้บริโภคในเขตกรุงเทพมหานคร ที่มีต่อบะหมี่กึ่งสำเร็จรูป (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เดือน สันธพันธ์ประทุม. (2508). ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้พฤติกรรมของตนเอง ของนักเรียน การรับรู้พฤติกรรมของนักเรียนโดยครูในทัศนะของนักเรียน และการรับรู้ของครูที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนกับความสัมฤทธิ์ผลในการเรียน (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แถม กุลนันทน์. (2496). มูลฐานแห่งอาชญากรรม (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ธงชัย สันติวงษ์. (2515). พฤติกรรมผู้บริโภค. นครหลวงฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
ธีรยุทธ บุญมี. (2557). มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557). โชน คาราบาว น้ำเน่าและหนังไทย. กรุงเทพฯ: มติชน
นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557). ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการณ์จิตสำนึก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

- เบนดิกท์ แอนเดอร์สัน (2553). ในกระจก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน.
- ประชาไท. (2562). เมื่อระบบอัตโนมัติ 'อัลกอริทึม' กีดกันสวัสดิการคนจน ส่งผลถึงชีวิต. สืบค้น 18 ธันวาคม 2563, จาก <https://prachatai.com/journal/2019/11/85065>
- วัลลภา ราหุลปาน (2518).อิทธิพลของซื้อการค้าและสไตร์ของเสื้อเซ็ดสำเร็จรูปต่อพฤติกรรมกาเลือกซื้อของผู้บริโภค (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาริติต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วณิช จรุงกิจอนันต์. (2553). มิซึแกนเทสต์. ใน เบนดิกท์ แอนเดอร์สัน (บ.ก.). ในกระจก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2555). ไพร์เลือกนาย-ตามใจไพร์สมัคร, พ.ศ. 2511-2442. วารสารราชบัณฑิตยสถาน, 37(3), 271-295.
- สภาวิจัยแห่งชาติ. (2502). คำกล่าวเปิดประชุมสภาวิจัยแห่งชาติของจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์. สืบค้น 18 ธันวาคม 2562,จาก <https://www.nrct.go.th/Portals/0/Document/doc2018/documentspeech.pdf>
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2559). Big Data ในภาครัฐ. Academic Focus, มกราคม 2559. สืบค้น 7 ธันวาคม 2563, จาก https://library2.parliament.go.th/ejournal/content_af/2559/dec2559-4.pdf
- อัญชลี สุสายัณห์. (2541). แรงงานไพร์ในสังคมไทยโบราณ. ใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บ.ก.). ประวัติศาสตร์แรงงานไทย : ฉบับกู้ศักดิ์ศรีกรรมกร (น. 1-30). กรุงเทพฯ : พิพิธภัณฑ์แรงงานไทย; ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท.
- อนันท์ กาญจนพันธุ์. (2562). คิดอย่างมิเซล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์: จากวาทกรรมของอัตบุคคล ถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

ภาษาอังกฤษ

- Babbi, E. R. (1973). *Survey Research Methods*. CA: Wadsworth Publishing Company, Inc.
- Babbi, E. R. (2016). *The Practice of Social Research*. Boston, MA: Cengage Learning.
- Barnes, T.J. (2013). Big Data, little history. *Dialogues in Human Geography*, 3(3), 297–302.
- Chayakul, Pilai. (1964). *Child Rearing Practices of Middle-Class Families in Bangkok-Thonburi* (master's thesis). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Cooke, M. (2017). 'Is Technological Change Threatening the Very Existence of "Traditional" Survey Research and, if So, What Should We Do About It?'. *International Journal of Market Research*, 59(2), 153-155.
- Downes-Le Guin, T., Baker, R., Mechling, J., & Ruyle, E. (2012). Myths and Realities of Respondent Engagement in Online Surveys. *International Journal of Market Research*, 54(5), 613-633.
- Foucault, Michel. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Vintage Books.
- Foucault, Michel. (1978). *The History of Sexuality Volume 1: An Introduction*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Foucault, Michel. (1984). Nietzsche, Genealogy, History. In P. Rabinow (ed.), *The Foucault Reader*. (pp.78-90). London : the Penguin Group.

- Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.), *The Foucault effect: studies in governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault* (pp. 87-104). Chicago: The University of Chicago Press.
- Fuchs, Christian (2014). Critique of the Political Economy of Informational Capitalism and Social Media. In C. Fuchs & M. Sandoval (Eds.), *Critique, Social Media and the Information Society* (pp. 51-65). NY: Routledge.
- Iliadis, Andrew & Russo, Federica. (2016). Critical Data Studies: An Introduction. *Big Data & Society*, July-December 2016, 1-7.
- Neff, Gina; Tanweer, Anissa; Fiore-Gartland, Brittany & Osburn,
- Katz, Elihu & Lazarsfeld, Pal. (1955). *Personal Influence*. New York: Free Press.
- Kowatrakul, Chirapa. (1964). *Child Rearing Practices and Parents' Expectations as Perceived by Middle Class Adolescents* (master's thesis). Bangkok: Chulalongkorn University
- Laura. (2017). Critique and Contribute - A Practice-Based Framework for Improving Critical Data Studies and Data Science. *Big Data*, 5(2), 85-97.
- Neff, K. D., Whittaker, T. A., & Karl, A. (2017). Examining the Factor Structure of the Self-Compassion Scale in Four Distinct Populations: Is the Use of a Total Scale Score Justified? *Journal of Personality Assessment*.
- Rieder, Gernot & Simon, Judith. (2016). Datatrust: Or, the Political Quest for Numerical Evidence and the Epistemologies of Big Data, *Big Data & Society*, January–June 2016, 1-6.

- Rossi, Luca; Neumayer, Christina & Hjelholt, Morten. (2016). The Shadow of Big Data: Data-Citizenship and Exclusion. In 3rd ISA Forum of Sociology: book of Abstracts (p.595). Vienna: International Sociological Association.
- Schultz, Don E. (1994). Integrated Marketing Communications. Lincolnwood, Illinois: NTC.
- Sheth, J.N. (1985). History of Consumer Behavior: a Marketing Perspective. In Jagdish N. Sheth & Chin Tiong Tan (Eds), Historical Perspective in Consumer Research: National and International Perspectives (pp. 5-7) Singapore: Association for Consumer Research.
- Srisukho, Dirake. (1964). The Perception of the Relationship between Boys and girls among University Students (master's thesis). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Suvannathat, Chancha & Plitplotphai, Praphan. (1988). History and Achievements of the Institute of Research in Behavioral Sciences (Original the International Institute for Child Study). Bangkok: Institute of Research in Behavioral Sciences, Srinakharinwirot University Prasarnmit Campus.
- Tapanya, Sombat. (2004). Psychology in Thailand. In M. J. Stevens & D. Wedding. Handbook of International Psychology. NY: Brunner-Routledge.